

ישיבה מס' 5 11.7.99 אוטונומיה (דיון כללי)

עאדל מנאע: חברים וחברות ערב טוב. אנחנו נתחיל למרות הכמות הקטנה שבצידה יש איכות גדולה. מי שיצטרף אלינו ואנחנו מקוים שיצטרפו אחדים לפחות אז יצטרפו לדיון.

ביום הזה, בפגישה הזאת, אנחנו הולכים לדון בנושא של אוטונומיה לערבים בישראל, לבדיקת האפשרות לאוטונומיה לערבים בישראל על פי הספר שקראתם, שסמי כתב.

אני פשוט אעשה פתיחה קטנה ולא ארוכה ואחר כך נפתח מיד את הדיון. ואני מניח שאחרי שכל אחד ישמיע את דעתו, את הערותיו ואת הצעותיו בנושא הזה ניתן מאוחר יותר לסמי להתייחס ולהגיב, בעיקר בתור מי שכתב את הספר הזה.

ההנחה הבסיסית או נקודת המוצא שלנו לדיון היום היא כמו שסמי כותב גם בספר, שהרוב היהודי במדינת ישראל מעוניין להמשיך את הסטטוס קוו הקיים מאז 1948, שישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית, או דמוקרטיה אתנית כמו שסמי לימד אותנו.

אחרי חצי יובל מ-1967, ממלחמת יוני 1967 ושלטון בשטחים הפלשתינים, הגדה המערבית ורצועת עזה, נפתח פתח לפשרה היסטורית בין ישראל לבין הפלשתינים. פשרה שמשמעותה היפרדות, כמו שגם ברק וגם אחרים מדברים על היפרדות מהפלשתינים, היפרדות מחלק מהשטחים לפחות, פשרה טריטוריאלית במילים אחרות.

זה נוגע ליחסים בין ישראל לבין הפלשתינים שנכבשו ב-1967. לעומת זאת תהליך אוסלו כמעט ואינו נוגע במישרין, מבחינה פורמלית לפחות, לפלשתינים בתוך ישראל.

דרך אגב ישנו נושא אחר שהוא נושא שחשוב אולי לגעת בו כאשר אנחנו מדברים על העתיד והוא הפלשתינים בירושלים. הרי במיוחד ברק אבל גם אחרים במפלגתו, רבים אחרים, חושבים שירושלים המאוחדת היא בירת ישראל לעולם ועד וכו', ומשמעות הדבר מבחינת האוכלוסייה הפלשתינית שם שכיום יותר מ-200,000 פלשתינים הם תושבים של העיר אבל לא אזרחים של המדינה. זאת אומרת אין להם מעמד אזרחי כמו הערבים בישראל, והם גם לא יהיו חלק מהרשות הפלשתינית, מהמדינה הפלשתינית אם תקום. הם יהיו באמצע, אולי יפלו בין הכיסאות ולא יהיה ברור מה יהיה מעמדם והם יהיו קשורים יותר בישראל והיא תיתן להם אזרחות, או שיהיו קשורים יותר ברשות הפלשתינית ויהיו אזרחים של המדינה הפלשתינית. זה באמת לא במרכז הנושא שלנו היום אבל בהחלט חשוב גם לזכור אותו.

לגבי הפלשתינים בישראל, כל עוד ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית השאלה היא מה המשמעות של השילוב, כיצד אם בכלל אפשר להגיע לשילוב מלא ולשוויון מלא במדינת ישראל. אני מניח שרוב הערבים בישראל, אם היית שואל אותם, היו מעדיפים את האופציה הזאת של שילוב מלא בלי דרכים אחרות, ואז איך עושים את זה ומה המכניזם לזה זו כבר שאלה אחרת. כשמדובר בהענקת אוטונומיה, יש כמה סוגים של אוטונומיה שסמי מדבר עליהם שם- האפשרות המוגבלת של אוטונומיה תרבותית, אוטונומיה מורחבת מינהלית סטטוטורית, אוטונומיה לא סטטוטורית, כל האפשרויות פתוחות פה לדיון. עולות פה כמה שאלות. קודם כל האם זה אפשרי, האם זה ריאלי מבחינת הרוב היהודי. אני אומר קודם כל מבחינת הרוב היהודי, האם הוא יסכים. אני מסכים עם סמי שלאוכלוסיה הערבית יש אינטרס בעניין הזה גם אם עדיין אין מודעות היום כמה אוטונומיה יכולה לקדם את האוכלוסיה הערבית. גם אם יהיו ויכוחים בתוך האוכלוסיה הערבית ויהיו ויכוחים בנושא הזה, בסך הכל זה כן אינטרס של האוכלוסיה הערבית לקבל אוטונומיה שיכולה לתת להם יותר אפשרויות, יותר הזדמנויות. לכן אמרתי: קודם כל מבחינת האוכלוסיה היהודית האם זה אפשרי ומה יהיו התגובות לכך.

שאלה שניה, המשמעויות, הגבולות של אותה אוטונומיה. ובאיזו מידה היא תקדם את השוואת הזכויות וההזדמנויות של האוכלוסיה הערבית. באיזו מידה אוטונומיה עלולה להפוך לגטו של האוכלוסיה הערבית, לגרום לכך שחלקים בציבור היהודי ואולי גם בממסד יחשבו הנה אנחנו נותנים להם אוטונומיה, שהם יטפלו בבעיות שלהם ואז כאילו המדינה עשתה את שלה ושהם יפתרו את הבעיות שלהם- בגלל זה יש קצת התנגדות בקרב האוכלוסיה הערבית,

שאלה שלישית בנוסף לשאלה של שיוויון זכויות והזדמנויות, עד כמה האוטונומיה יכולה לעזור להגיע לשיוויון זכויות והזדמנויות, היא כמובן שאלה של הזהות, השאלה של גאווה לאומית וסמלים שהמדינה לא יכולה לספק לאזרחיה הערבים. באיזו מידה אוטונומיה כזאת או אחרת יכולה לספק את המאוויים של זהות לאומית ערבית פלשתינית, הרגשה של מוסדות לאומיים, של גאווה לאומית שהם חלק לא פחות חשוב מהנושא של השוואת זכויות. לפחות בואו נגיד שזה חלק חשוב, זאת אומרת שאני לא רוצה לעשות השוואה מה יותר חשוב ומה פחות, בודאי שהדברים המטריאליים הם חשובים וכו', אבל גם הנושא הזה הוא חשוב.

מהן העמדות של האוכלוסיה הערבית היום- בנושא הזה סמי רק רמז לכך בספר שלו. אני חושב שעדיין המחקר צריך להיעשות בנושא הזה. זה נושא חדש לגבי האוכלוסיה הערבית. זה נושא שאמנם בשנים האחרונות חדר גם למפלגות, לפעילים פוליטיים, הפך לסיסמה מקובלת בחוגים

מסוימים, אבל לדעתי גם אלה שמעלים את הסיסמה הזאת בחלקם לא יודעים בדיוק על מה הם מדברים ומה הם רוצים כשמדברים על אוטונומיה. לכן הספר הזה בהחלט יכול לעזור לליבון הנושא גם בקרב האוכלוסייה הערבית, והספר התחיל להגיע לשוק רק בזמן האחרון. אני מניח שבחודשים הבאים יהיו התייחסויות לספר ולנושא גם בקרב האוכלוסייה הערבית, ואז באמת נדע יותר מהן התגובות השונות. התגובות לא רק בקרב מנהיגי מפלגות אלא גם בציבור הקצת יותר רחב, גם מכמה אינטלקטואלים שהתעניינו עד עכשיו בנושא הזה, כתבו או דיברו על הנושא הזה בקרב האוכלוסייה הערבית.

הנושא של אוטונומיה לאוכלוסייה הערבית, שאני אישית כן תומך בו, בהחלט יכול להיות תשובה למה שעזמי ואחרים קוראים לו ישראליות מעוותת. זאת אומרת הנושא של אינטגרציה או ישראליות שהיא לא ישראליות אמיתית, לא שילוב אמיתי כי אין אפשרות כזאת של שילוב אמיתי על בסיס של שיוויון מלא בישראל על הבסיס שקיים היום, של הסטטוס קוו של היום. לכן הישראליות הפתוחה הפכה להיות בקרב אוכלוסייה מסוימת, אינטלקטואלים מסוימים באוכלוסייה הערבית, למילת גנאי.

במונח ישראליות מתכוונים למעשה יותר לישראליות המעוותת הזאת שאנחנו מדברים עליה שהיא לא ישראליות אמיתית אלא היא הרבה יותר חיקויי ופחות תכנים אמיתיים של שותפות מלאה על בסיס של שיוויון מלא, של זכויות והזדמנויות. השאלה היא באיזו מידה האוטונומיה יכולה לספק ולעזור לשילוב אמיתי או לישראליות אמיתית. זאת אומרת עד כמה, כמו שאמרתי קודם, אוטונומיה יכולה לספק את הגאווה הלאומית, לבנות מוסדות לאומיים, לתת לפלשתינים, לאזרחים הערביים בישראל הרגשה של שותפות גדולה יותר בתוך מדינת ישראל דווקא על בסיס של הפרדה מסוימת. זאת אומרת האוטונומיה שהיא בבסיסה הפרדה יכולה דווקא לגרום לשילוב אמיתי יותר וטוב יותר ממצב של שילוב או אינטגרציה אמיתית ומלאה שאיננו קיים היום.

אז אלה כמו שאמרתי מילות פתיחה קצת לחמם את הדיון, כמה שאלות שהעליתי, אבל כמובן אני מזמין את הנוכחים להתייחס לנושא ולא רק על סמך הפתיחה הזאת. אני חושב שהנושא של אוטונומיה הוא נושא מאוד כבד וצריך לשקול אותו היטב לפני שבכל נושא של המסמך נחליט על דרך כלשהי, ומה ההמלצות שלנו בנושא של האוטונומיה.

לפני שדנים צריכים לבחון גם את האוכלוסייה הערבית, האם היא ערוכה, האם היא מוכנה, אם היא חושבת על נושא של אוטונומיה בכלל ועל איזה סוג אוטונומיה אנחנו מדברים.

יש חילוקי דעות גם באוכלוסייה הערבית ואנחנו לא יכולים להתכחש לזה. אם מדברים על אוטונומיה, אז ניקח לדוגמה את הווקף המוסלמי- מי ינהל אותו, התנועה האיסלמית, רק"ח, בלי"ד, מי יישב שם? גם היום יש בזה חילוקי דעות.

אני זוכר שהייתי ראש העיר וישבנו בועד הרשויות הערביות, ואחת הדרישות מהממשלה הקודמת הייתה אוטונומיה לא סטטוטורית. אבל האם הנושא הזה נבחן לעומק? הוא לא נבחן. אלא זה היה אחד האמצעים שבהם בעצם רצינו לבקש או ללחוץ על הממשל לקבל את השוויון ולקבל את השילוב.

כך גם בנושא החינוך, גם בנושא תרבויות, גם בנושאים כלכליים, פיתוח תירות, פיתוח איזורים, אלה דברים שיש להם משקל רציני מאוד.

אני אומר שהנושא הזה חייב לקבל את המחשבה ואסור לאף פוליטיקאי ערבי ואף אישיות ערבית לנפנף בזה לפני שיבדוק היטב מה ההשלכות של העניין הזה.

למה אני אומר את זה? יכול לבוא הממסד ולקנות את ההצעה הזאת. יכול לבוא הממסד ולקנות אוטונומיה סטטוטורית, לא סטטוטורית, מוסדית, לא מוסדית.

כאשר אנחנו עדיין בפיגור של 50 שנה ביחס לאוכלוסייה היהודית, יגידו אתם קיבלתם אוטונומיה כאשר לא קיבלנו שילוב, לא קיבלנו שיוויון, לא קיבלנו את החלק שמגיע לנו בכלל בנושא ייצוג במדינה בכלל בגדול. יגידו הנה נתנו להם אוטונומיה אבל הם לא מסתדרים נוצרים עם מוסלמים, בדואים עם בדואים, חמולות עם חמולות. זה יכול להיות אחד האלמנטים שהממסד יכול לנצל לרעתנו.

אני דווקא תומך בעמדה של ידידי ד"ר עזמי בשארה שאומר שאסור היום להיכנס לנושא של אוטונומיה לפני שמחילים את הנושא של שוויון לערביי ישראל בכל המקומות. קודם כל יהיה שיוויון מלא ושילוב, אחר כך נתחיל לבחון את הנושא זה.

עוסאמה חלבי: אבל אוטונומיה לא באה במקום שיוויון.

טלאל אלקרנאוי: כשאנחנו מדברים על אוטונומיה בכלל, השאלות הן האם אנחנו כערביי ישראל נהיה ערוכים ומוכנים לזה, צריך לראות לאן היא מובילה, איזה תפקידים יהיו לה, איך אנחנו ננהל את עצמנו בדברים, האם אנחנו נהיה משולבים בתוך משרדי הממשלה גם בתפקידים בכירים, האם יכול להיות שערביי ישראלי יתמנה כמנכ"ל משרד ממשלתי, מי ישרת את כלל האוכלוסייה, האם זאת המטרה, האם המטרה שנוכל לפתח ולנהל את עצמנו מבחינת פיתוח

תכנוני, שניקח את הישובים, ניקח את עצמנו מבחינה כלכלית, מבחינת תכנון ובניה באופן שמישהו אחר לא יכתוב לי איך לפתח את הישוב שלי.

לכן הנושאים האלו הם נושאים כבדים מאוד וצריך לשקול איפה העניין של האוטונומיה הזאת מסתדר, איפה השילוב שלנו, ועד איפה הגבול בנושאים האלו.

אני עיינתי קצת בספר כשישבתני פה ויש דברים שמאוד משכו אותי בנושא הזה. אני לא פוסל בעתיד נושא של אוטונומיה שבה אנחנו ננוהל כמו הדתיים החרדיים, ננהל את עצמנו מבחינת חינוך. אני לא רוצה שישב לי יהודי במשרד החינוך באגף החינוך לענייני ערבים ויכתוב לי מה ללמד בבתי הספר. יכול להיות שהערבי יכול לעשות את זה הרבה יותר טוב ממנו כשהוא מכיר את המנטליות, את המנהגים, את המורשת ואת התרבות שלי.

בנושא הווקף המוסלמי, הרבה יותר טוב שמוסלמי מנהל את הווקף המוסלמי והוא יודע לאן המשאבים ילכו ומה המטרות של המשאבים, במקום שינהל אותם איקס או ווי, ינקלוביץ או משה שיושב במשרד ראש הממשלה. יותר טוב גם מבחינה תרבותית, גם מבחינה עסקית, וגם מהבחינות האלו שאנחנו נרצה למצוא את עצמנו עם מרחב תמרון ויכולת לנווט את הדברים בהתאם לרצונותינו, בהתאם ליכולתנו, ולא שהממסד יכפה, או שהממסד לא יהיה מעורב בניהול הדברים האלו, או שיגביל אותם בצורה מסוימת.

אני חושב שהרוב היהודי חייב גם להבין שהסטטוס קוו לא יכול להמשיך, אי אפשר אחרי 50 שנה. אני חושב שהרוב היהודי חייב להבין שהאוכלוסיה הזאת צריכה להשתלב, והיא צריכה לנהל את עצמה באיזושהי דרך, וצריך לבנות את האוכלוסיה הערבית ליכולת שתאפשר לה לנהל את עצמה בנושא של אוטונומיה.

הנושא של האוטונומיה גם יש בו מרכיבים מסובכים יותר.
אלה בלפר: סליחה, אתה נגד או אתה בעד?

טלאל אלקרנאוי: יש לי התלבטויות, יש לי לבטים בנושא הזה. לא רק לי, להרבה מאוד ערבים ישראלים יהיו לבטים בנושא הזה. זה לא נושא קל שיש לו יתרונות ויש לו חסרונות וצריך למצוא איפה המאזן השווה בין שניהם כדי שיתאים לנו הנושא הזה של האוטונומיה.

הנושא של קרקעות הוא נושא כבד, ואם תהיה אוטונומיה בנושא הקרקעות שנמצאות בגבול השיפוטי של הישוב שלי, או בתחום תביעת בעלות של אנשים שיש להם קרקעות, אז תהיה אפשרות לתכנן או להכיר בישובים הבלתי מוכרים בנגב, 47 ישובים לא מוכרים. אני כאוטונומיה אכיר בהם כישוב, כרשויות מקומיות, כרשות מוניציפלית. היום הממסד לא מוכן להעביר להם קו מים ולא מכיר בהם, אין בהם בית ספר.

לכן יש מגבלות והנושא הזה הוא נושא שצריך לבחון אותו עם כל היתרונות, ויש בו גם חסרונות, צריך לבחון את זה. זו העמדה שלי וזו הדעה שלי בשלב זה בנושא של האוטונומיה.

ראסם חמאסי: האמת שקראתי את הספר והוא היה מאוד מעניין, כל המבנה והסיפור, וכאשר באתי וחשבתי על האוכלוסיה הערבית בישראל, חשבתי שאנחנו צריכים לחדד את המושגים. בין שילוב לבין שיתוף יש הבדל מהותי. זאת אומרת אי אפשר לקרוא לדברים האלה שילוב. אני תופס שלא צריך להשתלב במשהו- כי משמעות קבלת המנגנונים או ההפרעות של השיתוף, היא שמירה על מערכות ועל מנגנונים שיש להם ייחודיות כלפיך ואתה בשיתוף עם האחר במרחב.

אפשר להגיד שאצל הגיאוגרפים יש מה שנקרא להשתתף במרחב ויש להצטרך לשימוש במרחב, זאת אומרת שאתה יכול להסתכל על המרחב לא כרובד אחד אלא כרובדים שונים שבהם אתה משתתף באופן סלקטיבי על בסיס פונקציונלי בהתאם לצרכים שלך. אני חושב שכאשר באים לחשוב על אוטונומיה בקרב האוכלוסיה הערבית בישראל, טלאל צודק וגם עאדל, בכל הגישה לפיה צריך לנסות לשקלל יתרונות מול חסרונות ועבור מי. גם בנושא של הטווח, הטווח קצר לעומת טווח ארוך- אם האוכלוסיה הערבית תגיע ל-2,250,000 ב-2020 על פי התחזית, אז השיעור שלה יגדל מ-17% ל-25%, כלומר מדברים על מימדים אחרים מבחינת יכולת, מבחינת מבנה, מבחינת הצרכים. 2020 זה היום-מחר.

אם אנחנו מדברים על תחזית של האוכלוסיה בירושלים, מדברים על 185,000 כיום, מדברים על 300,000 ב-2020, ואם פותחים את גלי ההגירה, כבר מגיעים ל-400,000. זאת אומרת אנחנו מדברים על מימדי אוכלוסיה שונים ולכן גם שוני מבחינת הצרכים שלהם, והאוכלוסיה הערבית כאן בישראל היא שונה מאשר אוכלוסית מהגרים, ובצדק ההבחנה של סמי. זאת אומרת האוכלוסיה היא אוכלוסיה שיש לה את הצרכים, יש לה את הטריטוריה, ואחר בא וקיבל או לקח ממנה את המשאבים, שלט בהם, מנהל בהתאם לצרכים שלו ולא לוקח אותה בחשבון. זאת אומרת זו ההרגשה. קיימת גם הרגשה שרוצים עם אבל להרגיש בלי.

אני רואה, אני רואה את הדילמות, מצד אחד באום אל פחם רוצים משטרה אבל כולם עושים שביתה נגד המשטרה. בואו נקים תחנת משטרה אבל לא להתגייס למשטרה- יש בעיה.

אפילו הדילמה הפרסונלית היא דילמה שקיימת בהרבה מקומות וזה חלק מהישראליות המעוותת, השליחות המעוותת, רצון להיות ורצון לא להיות, ופשוט יש בעיה מאוד מהותית שהיא משליכה על כל התפיסה.

עכשיו אם אנחנו הולכים גם לצד המבני, זאת אומרת ההצעה של לחשוב על אוטונומיה פרסונלית. הם אומרים, שהאוכלוסיה הערבית היא לא בטריטוריה אחת, היא מפוזרת בין טריטוריות שונות גם בגליל, גם במשולש, גם בערים המעורבות, גם בנגב. אמנם היא בריכוזים כתוצאה מתהליך היסטורי שהתחיל ב-1948, והאוכלוסיה הזאת מתחילה גם לנדוד. זאת אומרת שאת המגמות שמתרחשות בקרבה יכולים למדוד גם בקרב האוכלוסיה הערבית בתוך הישובים לבין עצמם, וגם בין הישובים לערים היהודיות או לערים המעורבות. התחזית אומרת שתהיה קפיצה- אם אנחנו מסתכלים על מגמת הריבוי הטבעי, נראה שהיא יורדת גם בקרב האוכלוסיה הבדואית; מגיעים לשיא, ופתאום יש קפיצה של ירידה.

אני מאמין שגם בנושא של הגירה הם מגיעים לנקודת שיא. כבר מתחילה להיות גם הגירה בקרב האוכלוסיה הערבית, ואז המרחב שקוראים לו המרחב הערבי על פי סופר, כנראה שהולך להיטשטש כתוצאה מתהליכים של ניידות בקרב האוכלוסיה בהתאם להזדמנויות. האוכלוסיה הפריפריאלית נשארת בפריפריה בגלל תנאים מבניים, לא בגלל בעיות פוליטיות. בגלל תנאים מבניים היא פחות נגישה למשאבים, בכל מקום בעולם וגם בקרב הערבים בישראל. מה עוד שאתה בונה מנגנונים ממשלתיים שמכתיבים את הסיכויים של האוכלוסיה הערבית, והצעירים הערביים שהיום רוצים לחפש איכויות מרגישים שהם לא יכולים להשיג את התנאים האלו לא ברהט, לא בכפר קנא, לא בדלית אל כרמל או במרר, אז הצעירים פשוט הולכים לנדוד.

השאלה הנשאלת, מה האוטונומיה יכולה לתרום לאוכלוסיה הערבית. אני מסתכל על הנקודה הזאת. נושא האוכלוסיה הערבית מעניין אותי, אני חייב להסתכל על זה, אבל קודם כל אני צריך להסתכל מה אוטונומיה עשויה לתרום לי או עלולה לפגוע בי ובאיזה נסיבות. אם היא עשויה להגדיל לי את ההזדמנויות אז אני מסכים לזה. אם היא עלולה להקטין לי את ההזדמנויות אני יכול לוותר עליה. בתנאים המבניים הקיימים בקרב האוכלוסיה הערבית בתנאי הגלובליזציה, טעות להסתכל על המצב כעל תחרות בין שני שבטים, יהודים וערבים, שמתווכחים על אותה טריטוריה. אלא, הם רוצים להגדיל הזדמנויות, וזה ידוע בתיאוריה שכל שאתה גודל אתה מגדיל את ההזדמנויות. זאת אומרת שכל היפרדות עשויה להקטין את ההזדמנויות של האוכלוסיה הערבית. אי אפשר להגיד כאן וכאן לא, זאת אומרת כאן וכאן לא, זה צריך להיות פרסונלי.

אני מסכים שיש צורך להכניס שיפורים במערכות המנגנוניות הקיימות שמאפשרות ביטוי עצמי לצרכים של האוכלוסיה הערבית, ואכן צריך לעשות אותם. כך בנושאים שהם נושאים תרבותיים, נושאים שמבטאים את הצרכים הייחודיים של האוכלוסיה הערבית על מגזריה השונים ועל צרכיה השונים.

כאשר באים ומסתכלים על האוכלוסיה הערבית, ישנם נוצרים, מוסלמים, דרוזים, בדואים, עירוניים, כפריים, מהגרים, פליטים, פליטי פנים וכו'. לכל קבוצה יש את הצרכים הייחודיים בגלל הנסיבות שלה כאשר המעטפת שבונה אותה היא אחת- ערבית. אנחנו רואים את זה גם בקרב האוכלוסיה היהודית, שמזהים אותה כקבוצות ובגלל שיש להם בעיה משתמשים במושג האינטגרציה, בכדי ליצור את הישראלי החדש. אנחנו רואים שעדיין הישראלי החדש אפילו לא נוצר וכור ההיתוך לא הצליח.

אני חושב שגם צריך לנסות לבנות מעין מטריצה ותסריטים אפשריים ולבחון מהם היתרונות שעשויים לקבל אותם הערבים כתוצאה מתהליך של יצירת אוטונומיה, וכמובן לפי איזה סוג של אוטונומיה, כי אנחנו ראינו בספר של סמי שהוא מציג לנו מטריצה של אוטונומיות ולכל אחת הנתונים שלה. מה עוד שכאן אנחנו צריכים לקחת בחשבון את הנתונים של האוכלוסיה היהודית וגם החששות של האוכלוסיה היהודית. אולי בעולם יש משמעות לגודל של טריטוריה- בטריטוריה יותר גדולה, מבחינת המאפיינים של האוכלוסיה, החשש ממאוימות איזורית לא קיים בקרב אוכלוסיות שנותנות אוטונומיה. בקרב האוכלוסייה היהודית הדבר הזה קיים. כאן צריך לחשוב מה המשמעות גם על האחר בכדי לא לנקוט במדיניות אנטי, ואז זה לא יתאפשר.

היתה איזו בדיחה בלוד- לפני הבעיה של הריסת המבנים, ראש העיר רצה להגיד לאנשים, או.קי. אתם יודעים, אם אתם רוצים ללכת לפי המדיניות שאני מעצב, אז תדעו שאני הולך לשר הפנים לומר שאני לא רוצה אתכם בעיר. במובן זה שאני הולך להפוך את השכונות הערביות לעיר נפרדת. רק אז אנשים יתחילו להבין מה המשמעות של לעשות עיר נפרדת.

בתפיסה ראשונה הם צריכים לענות ולהגיד, או.קי. הנה אנחנו קיבלנו את עצמאותנו, אנחנו הולכים לנהל את עצמנו, אנחנו ניתן היתרי בניה, אנחנו נהיה בועדה המקומית לתכנון ולבניה. אבל התברר שהם לא ערוכים, אפילו מבחינת תפיסתית וארגונית, לעשות את זה.

כמובן שיש את הדעה שאומרת עד מתי? אם הם לא יהיו ערוכים היום אז הם יהיו ערוכים מחר? יהיו ערוכים מחרתיים? אם הם לא מתחילים בנקודה הזאת, אז הם לא יתחילו אף פעם. לכן צריך לתת נקודת התחלה.

אני חושב שהדברים האלה מאוד חשובים גם ברשויות המקומיות. הרי אנחנו יודעים, הרשויות המקומיות היום הן אוטונומיות בניהול של התקציבים שלהם, ולא במקרה הרשויות המקומיות הערביות בגלל התנאים המבניים שלהן, גרעוניות יותר מאשר הרשויות המקומיות היהודיות, ותהליך הפוליטיזציה בהן משפיע יותר לרעה. חוששני שהדבר הזה עלול להיווצר גם ברמה הכלל ערבית.

עוסאמה חלבי: אני קראתי את הספר בעיון רב, ואני יכול להגיד שהוא מעניין. אני לא אחזור על כל ההתלבטויות, יש פה הרבה רעיונות, צריך ללמוד אותו היטב פעם אחר פעם. אולי לא לקחת בסיס אחד ויחיד, אבל הוא בהחלט דבר חשוב שצריך ללמוד אותו היטב ולקחת אותו בחשבון.

מה שרציתי לומר בשלב זה, זה שלדעתי צריך לשוב ולהגדיר את המטרה. כמו שאומר סמי בצדק רב בספר ואם תרצו אני מוכן אפילו להפנות אתכם לעמוד 106 וגם לעמודים אחרים, הדמוקרטיה הישראלית, או ישראל, איננה הדמוקרטיה הליברלית המערבית במובנה הקלסי. לכן היציאה מהמצב הקיים כיום, שהוא נקודת המוצא לחיפוש פתרון למצב יותר טוב, משפיעה גם על המטרה. דומני כמו שהעיר עאדל, ששמעתי אותו כשנכנסתי, אילו היה שוויון מלא בין ערבים ליהודים נראה לי שהעניין של האוטונומיה לא היה מתעורר, זה לא גילוי של דברים עלומים. אבל היות ואין שוויון כזה אז עניין האוטונומיה כן נכנס לתמונה וצריך להתייחס אליו. מבחינתי, כעוסאמה חלבי, כערבי, אני חושב שהמטרה שלנו או שלי לפחות, תהיה תמיד להשיג שוויון מלא, או תחליף המתקרב לכך.

אני יודע גם שמהפכות לא קורות ביום אחד והפיכת סדר של דברים קיימים איננו דבר של מה בכך. מה עוד שאנחנו חיים במדינה שיש בה חוקים ואנחנו צריכים לקבל את החוקים האלה, בין שנהאב את זה ובין שלא נאהב את זה, כשאנחנו באים לחשוב מה לעשות.

לכן ההצעה הכמעט קונקרטי של שלי זה לעשות שילוב, אבל לא שילוב כדבריו של חברנו יצחק רייטר שאומר שילוב מלא לעומת אוטונומיה. כוונתי בשילוב זה לפתוח את הדלתות בפני הערבים בישראל, לאפשר כמה שניתן שילוב ושיוויון. זה ניתן להיעשות לדעתי על ידי תפיסת הרשימה של מה שאני אקרא לו לצורך העניין החוקים הבעייתיים. לדוגמא, וזה גם נמצא בספר וגם במקומות אחרים וגם דובר על כך לפני שתי ישיבות, כל מיני חוקים שאפשר לדעת לתקן על מנת ליצור אווירה טובה וחיובית ובונה. דוגמא לכך זה למשל המוסדות הלאומיים. זה שלסוכנות היהודית ולקרן הקיימת עדיין יש את המעמד שלהם גם אחרי קום המדינה, מוביל גם לעניין של מעמד המוסדות הלאומיים היהודיים במעמד הישובים הערביים הלא מוכרים, וכך אני נוגע גם בעניין הקרקעות. זאת אומרת יש סדרה של חוקים שנוגעים לקרקעות בנושאים האלה. בנוסף יש פה בעמודים 82-83 בספר רשימה שחלקה ערך גם עזמי בשארה ושאר החברים הערביים בכנסת, שניסו לתקן חוקים קיימים.

לדעתי צריך ליישם את השיטה הזאת, של שילוב עם חתירה לשוויון מלא, בצורה מבוקרת תוך לקיחה בחשבון חשש וגם אי ההסכמה, אולי גם חרדה של הרוב היהודי מצעדים כאלה. את זה גם צריך לקחת בחשבון. לכן אם הדבר הזה יעשה בהדרגה זה יעשה אוירה טובה, הרגשה שהנה הדברים משתנים. אני מקווה שגם מבחינת האוכלוסיה הערבית, ואולי אם זה הדרגתי גם הצד היהודי ישתכנע שהתיקונים האלה והשינויים לא יביאו למהפך דרסטי שמשך את השטיח מתחת לרגליים שלהם. זה בד בבד עם אוטונומיה. אני לא ידוע בדעות יוניות, אני בעד שילוב מלא גם אם זה יהיה על חשבון היהדות של המדינה, אבל אני מוכן להתפשר בכך משום שהרצון האמיתי והכן הוא לעשות דברים תוך התחשבות במצב הקיים. אולי בזאת אני אתרום תרומה קטנה.

השילוב שאני מדבר עליו זה אחד. הדבר השני, או הזרוע השנייה, זה האוטונומיה. בגלל החששות האלה ואי הודאות וגם אי המוכנות של האוכלוסיה הערבית, אפשר להתחיל עם אוטונומיה תרבותית שהיא גם לא סטטוטורית וגם מצומצמת. השילוב של השניים נותן לנו אינדיקציה, ככה אני סבור, לבדוק את המשך הדרך, את המוכנות שלנו כערבים כמיעוט לאומי. את המוכנות ואת הרצון והתגובה של הרוב היהודי. זה הדרגתי, וסמי גם מדבר על כך ואני לא רוצה לחזור ולהלאת אתכם במה שכתוב. בשלב יותר מאוחר, אם זה הצליח, אז אפשר להתקדם הלאה. אם לא אז אנחנו נחשוב ואחרים יחשבו.

ראסם חמאסי: אולי, עוסאמה, רק תפרש למה אתה מתכוון באוטונומיה תרבותית, מהם המרכיבים?

עוסאמה חלבי: אני אתן דוגמא, השליטה על מערכת החינוך. עכשיו, שליטה זו מילה מפחידה, אבל מי שיחזור אחורה ויתחיל לחשוב, אמרתם החששות שלנו ואנחנו לא מוצאים את מקומנו, מדינתנו לא מדינתנו, ההתלבטות הזאת היא נכונה ואמיתית, ולמה? נושא החינוך למשל, וגם אלה שמתנגדים למה שאני אומר יודעים, שבמשך השנים הערבים בעצם למדו רק מה שרצו האחרים קרי הרוב שהם ילמדו, ולא תמיד מתוך נימוקים מהותיים מבוססים אלא מתוך חששות, לפעמים אולי מוצדקים אני לא יודע. אבל התכלית זה שאנחנו למדנו בהיקף רב למשל את נושא ההיסטוריה של תולדות העם היהודי. אני יכול להעיד בתור מי שלמד את זה, ואני זוכר שלמדנו על

תולדות העם הערבי איזה חוברת אחת קטנה. אני לא יודע אם זה השתנה היום, נדמה לי שזה השתנה משום שהיו אחר כך ועדות.

רבתי, לטובת הדיון אפשר לשבת ולחשוב. אני רק רציתי להגיד שני דברים. המטרה שלי זה שוויון מלא או תחליף לשוויון. לצורך העניין, אם אני צמחוני, אז אני לא אוכל בשר, אבל אני צריך כל מיני ויטמינים למשל, אני אוכל תחליף ששומר אותי במצב טוב. אולי אני במצב פחות טוב מאלה שאוכלים בשר, אבל במצב די טוב.

אז אני אומר ככה: שוויון מלא זה המטרה. עכשיו רוצים לחקור את זה איך אפשר לעשות את זה. להתחיל בזה שאנחנו רוצים מיד אוטונומיה מלאה וכוללת, זה הכי קל, זה פשוט מאוד. אבל אולי אנחנו לא מוכנים, אולי הם לא מוכנים, צריך לקחת בחשבון את הדברים שקיימים היום. יש פה כל כך הרבה חוקים מפריעים לשני הצדדים, בואו נתחיל בהם. זה אחד.

אני לא מדבר על ויתור על רעיון האוטונומיה, אבל אם אין לנו כסף וצריך לפעול באופן הכי מצומצם, אז החינוך הוא הכי חשוב לדעתי בבניית האוכלוסיה והקבוצה, וגם הכנסת האפקט או הממד של ההרגשה של הסיקורטי, של הבטחון. לא במובן של הגנה מבחוץ אלא שאני יודע מי אני ומה אני ולא מישוהו אחר כופה עלי. אין בי את הכפייה לפחות בתחום אחד קטן כאינדיקציה לבדיקה להמשך הדרך. זה מה שרציתי להגיד, פשוט שילוב של השניים.

אני אסתפק בהערות האלה ואולי אני אשוב לדיון אחרי שאני אשמע אחרים. אלי רכס:

אני שמתי לב שכל דובר שמתחיל אומר יש לי כמה הערות קצרות. גם לי יש כמה הערות קצרות. אני חושב שהספר של סמי בנושא אוטונומיה לערבים בישראל, שהכרנו חלקים ממנו במקומות אחרים, חלקים שראו אור במסגרות אחרות, הוא ספר המעלה תרומה עיונית חשובה ביותר לדיון ולשיח הציבורי האינטלקטואלי הפוליטי והאידיאולוגי בחברה הישראלית בכל מה שקשור לנושא של יחסים בין יהודים וערבים. אני חושב שהתרומה הייחודית שלו מעבר לדיון הפרטני במודלים אלה ואחרים נמצאת בחידוד הפרובלמטיקה שבה אנחנו נמצאים, שאופפת אותנו ושהולכת ומתחדדת, מחריפה, איך שתראו, בשנים האחרונות.

אני שוב רוצה להתחיל בהערה מתודולוגית ולשאול עד כמה זה רלוונטי לדיונים של הקבוצה הספציפית הזאת פה. אין לי שום ספק שאנחנו יכולים לנהל פה דיון עשיר ומעמיק בהשלכות של אוטונומיה כך או אחרת, וכל אחד מאתנו כבר תורם, אבל אני לא בטוח שזה מענייננו כאן, לנוכח המטרה שהצבנו לעצמנו בתחילת הסבבים האלה, לצאת עם איזשהו נייר, עם מגמות קצת יותר פרקטיות ופרגמטיות. דיברנו על אמנה, דיברנו על איזשהו מסמך, לא הצלחנו עוד לכנות את זה בשם הנכון.

אני לא בטוח שהנושא של אוטונומיה, אפילו חלקים ממנה, הוא רלוונטי לשלב הנוכחי של הדיונים של הקבוצה הזאת.

אני אחזור לנקודה הזו אבל כנקודה משלימה אני רוצה להתייחס לשאלה של עאדל או לחלק מהשאלות של עאדל. אני לא חושב שניתן לדון באוטונומיה בנפרד או במנותק מאופציות אחרות, זאת אומרת שצריך לדון באוטונומיה מול האופציות האחרות שקיימות, כי אז יינתנו בידינו הכלים הנכונים להעריך את העניין לא באופן תלוש ומנותק אלא באופן יחסי-אוטונומיה מול סטטוס קוו, אוטונומיה מול מדינת כל אזרחיה (שאף אחד עוד לא הזכיר הערב פה).

יתרה מזאת, אני חושב שצריך לדון בנושא של אוטונומיה בתוך ההקשר של זמן ומרחב, האם אוטונומיה היא חלק ממודל רב אברי. האם זאת תחנה בתהליך מסוים שאמור להביא אותנו לאיזשהו יעד אחר, סופי יותר, ואם כך מהו היעד הזה. האם זהו סוף הדרך, האם זו אוטונומיה נקודה. או, האם אוטונומיה כחלק מהסדר קבע שעומד בפנינו שבו זהו רק שלב אחד לקראת מודל עתידי.

עאדל מנאע: אתה מדבר כהסדר קבע בתוך ישראל או כהסדר קבע עם הפלשתינים?

אלי רכס: גם וגם, בודאי, בודאי. אני בכוונה בחרתי במושג של הסדר קבע כי

אני מיד אגיע לנקודה נוספת והיא הדינמיקה של ההתפתחויות הסיבטיות שלנו שמשנה את ההתייחסות היחסית והערכית שלנו למודל כזה או אחר. אני חושב שאנחנו לא יכולים לדון באוטונומיה מבלי באמת לראות את התמונה הכוללת של איך אנחנו רואים את המודל העתידי הסופי של נורמליזציה ביחסים בין יהודים לערבים. מודל שיהיה מקובל על שני הצדדים, ואני מדגיש את שני הצדדים על יסוד של הסכמה.

שאלת השאלות, אני חושב, ואני כבר מודה שאין לי תשובה עליה, היא איך מגיעים בכלל לבסיס של הסכמה. ראסם דיבר וגם טלאל דיבר על דעות והשקפות ששוררות בקרב החברה הערבית בישראל לגבי הנושא של האוטונומיה. אני רוצה להגיד כמה מילים על זה. ההתרשמות שלי כמתבונן מהצד שהשיח בחברה הערבית מוגבל למדי בנושא של אוטונומיה, וחשוב לראות את הפרספקטיבות ויתקנו אותי עמיתים אם אני טועה. אני חושב שהוא מוגבל למיליה של אינטלקטואלים, של אנשים מהפרופרסיות הליברליות שחלקם מעורבים גם פוליטית בקבוצות קטנות של פוליטיקאים.

אני לפחות עד לכך שגם ברמה הפוליטית הנושא לא הפך ל-issue, לא הפך לסלע מחלוקת. לפי מיטב ידיעתי לא יצא שום ספר או קונטרס.

עוסאמה חלבי: ספר לא, אבל הכל מסתובב סביב מאמר והערות של עזמי בשארה ושל אחרים.

אלי רכס: אבל הכל מסתובב סביב אותה התחלה מ-1989 של עזמי בשארה וסעיד באל ערבי בורסיה כזו או ורסיה אחרת. הנושא כמעט ולא קיים במצעים הפוליטיים של המפלגות, אני מסכים - חוץ מבל"ד. היתה תקופה שגם במתקדמת קצת נגעו בזה. לא התגבש איזשהו דיון פנימי בחברה הערבית בין תומכים או מתנגדים למשל. למעשה פעם ראשונה אני שומע פה רק לא אוטונומיה. אל תעשו לנו, אל תתנו לנו את העונש הזה, הוא אמר בציניות על אוטונומיה, כי זה יהיה הסוף שלנו, שאנחנו נצטרך לנהל את הדברים. היהודים יורידו מעצמם את האחריות ויגידו, חלאס, יש לכם אוטונומיה תעזבו אותנו. לא נוצר דיון מעמיק בהקשר הערבי. אז טלאל נתן את הנושא של הווקף, אני יכול לתת לכם עוד דוגמאות. תכניות מתאר למשל, או ועדות תכנון מחוזיות, שטחי שיפוט, אלה כל הסוגיות שאתם בודאי מכירים אותן יותר ממני.

מכאן אני חוזר ואומר, הציבור הערבי חושב כך או אחרת. נאמר שיש קונצנזוס בציבור הערבי, שנוצרה איזושהי דעה מגובשת אחת, הבה נאמין לשניה אחת שזה יכול להתקיים, אז מה? אז הציבור הערבי חושב כך. אז אתה יכול לבוא ולהגיד, אני יכול להביא את זה לדרגת מינוף על מנת להשפיע על הציבור היהודי כדי שיכפה עליו את דעתו. אבל אני חוזר לעניין, שכל הסכם שאיננו מקובל על שני הצדדים על יסוד הסכמה הוא חסר משמעות מבחינתי.

מסופקני, אם היום יש הסכמה בצד היהודי למחשבה על אוטונומיה כזו או אחרת עם מודל כזה או שני. נהפוך הוא, התחושה שלי ואני חוזר שוב לשאלה שלך לגבי התגובות בציבור היהודי, היא שעצם המילה אוטונומיה מעוררת כבר חרדה, הרבה על יסוד סטריאוטיפים לא מוצדקים ושליילים. אני יודע כי אני מדבר עם ציבורים יהודיים וכשאני מרצה ומעלה את הנושא הזה אז אני מרגיש שהקהל מתחיל לזוז באי שקט בכיסאות, כי אוטונומיה מיד נקשרת לאוטונומיה הטריטוריאלית ולא חשוב שיש דגמי מישנה כמו שסמי מציג אותם. אוטונומיה טריטוריאלית פירושו הגדרה כמיעוט עצמי והיפרדות, כל הסיפור.

עוסאמה חלבי: דרך אגב, אף אחד לא מדבר על טריטוריאליות, עד כמה שאני מבין מכל האליטה שפה.

אלי רכס: אני יודע, אבל אני הקדמתי ואמרת, אני מדבר על היהודים עכשיו לא על הערבים, אני עזבתי את הערבים.

מצד שני ואלה המילים האחרונות שלי בסיבוב הזה. יש שינוי, נדמה לי שאנחנו נכנסים לעידן חדש של תנופה ותהליך מדיני שללא ספק ישפיע על כל תמונה בעולם שלנו, על כל תמונת המושגים שלנו וההתייחסות הערכית למושג כזה ואחר.

עאדל מנאע: לא הבנתי את הקשר.

אלי רכס: אני אומר, שבסיטואציה שבה התהליך המדיני מתקדם ואנחנו הולכים לקראת הסדר כזה או אחר, קבע או לא קבע, המשמעות היחסית של אוטונומיה יכולה לצנוח או לעלות נוכח תנאי המציאות החדשה שיווצרו. לדוגמא, אם מחר יש הסדר בין ישראל לפלסטינים שפתאום זורק את כל החברה הישראלית כולה, על כל מרכיביה יהודים וערבים, לעידן חדש ולפריחה כלכלית עצומה. את מי מעניינת אוטונומיה בשלב הזה, תעזוב אותנו מאוטונומיה, לא מעניין אותנו. או כמו שאתה אמרת לגבי השוויון, באמת יש איזו פריצת דרך אדירה.

תראו מה עשתה ממשלת רבין, שאני יכול להגיד לכם שעשתה מעט מאוד, ביחס לצרכים. אבל כל היום מדברים על ממשלת רבין פרס כעל מין עידן שמסתכלים עליו בערגה. לכן, אני אומר שאני לא יודע לאיזה תקופה אנחנו נכנסים, ויכול מאוד להיות שכל הדיון שלנו בנושאים האלה יקבל איזושהי תפנית חדשה.

מכל מקום השורה התחתונה שלי היא שכרע, וגם בהקשר של הקבוצה הזאת פה, אני לא בטוח שהעימות בנושא אוטונומיה כזו או אחרת הוא רלוונטי.

חאלד אבו עסבה: אני רוצה להגיב תחילה על הדברים שנאמרו על ידי אלי ועל ידי עוסאמה.

אלי, במידה והנושא הוא כל כך זניח אז למה דנים בו בעצם בכלל, גם באליטות, גם באליטה האינטלקטואלית וגם במפלגות. לדעתי הנושא הוא לא זניח, ככה בכל אופן אני מרגיש.

גם אם אין דיון אינטנסיבי בתוך הציבור הערבי בנושא ובסוגיה, זה עדיין לא אומר שלא צריך לדון בזה בפורומים מסוימים, ואני לא חושב שזה דיון שהוא רק דיון אקדמי ונדון רק בסמינרים אקדמיים, אלא יש בזה גם משהו מהיכולת לצאת, להתקדם קצת הלאה ולדון בנושא. אמנם עוסאמה ניסה קצת לתאר תהליך מסוים שהוא משרטט אותו. במידה זו או אחרת אני יכול להגיד שעוסאמה אופטימי.

אני רוצה תחילה לבוא ולהגיד על איזה רקע באה הדרישה, זאת אומרת למה אנחנו בכלל מעלים את הנושא הזה של אוטונומיה, מאיפה הוא עלה ולמה הוא עולה. קיימים מספר תהליכים

שהתרחשו ביחסים בין הציבור היהודי לבין הציבור הערבי, או נגיד בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי שעל סמך הניסיון הזה וההתנסות הזאת ביחסים ההדדיים ביניהם מועלה הנושא לדיון. לדעתי זה לא רק בפורומים אקדמיים, הם יכולים להעלות בוריאציה זו או אחרת, סליחה שאני אומר את זה ובמרכאות כפולות ומכופלות, גם בקרב פשוטי העם בצורות מסוימות. לאו דווקא במושגים אקדמיים, אבל במושגים שיכולים להיות שגורים בפייהם על ידי איזה שהם סממנים מסוימים, זה יכול בהחלט לעלות וזה בהחלט עולה.

אני רוצה להגיד לעוסאמה, לכולנו וגם לעצמי, שכנראה שהשוויון שאתה קורא לו ושאתה רוצה ללכת לקראתו, כנראה שהוא מושג בלתי אפשרי בתנאים שקיימים בהגדרת המדינה כמדינתו של העם היהודי. זאת אומרת שזה בלתי אפשרי, כי מה שאתה קורא לו שוויון מלא זה הפיכת המדינה למדינת כל אזרחיה למעשה, ואם אלי אומר שזה חייב לבוא בהדדיות של שני הצדדים, בהסכמה של שני הצדדים, אז ברור לגמרי שהרוב לא יזנח את המושג של מדינתו. לכן, שוויון זה איזושהי אוטופיה שלא תגיע אליה בשום מצב. אמנם אתה כן יכול להתקדם קצת על ידי חוקים, אבל השוויון הוא בלתי ניתן להשגה.

אני מעלה את הגורמים או הסיבות לכך שבכלל עלה מושג האוטונומיה, מאיפה הוא נובע, מאיפה הוא עלה, כי, כפי שנאמר פה על ידי חברים, אם היה שוויון אז המושג בכלל לא היה עולה. אם אלי כל כך אופטימי וחושב שאחרי תהליך השלום יפרח האיזון מבחינה כלכלית ומעמדם של הערבים בישראל יהיה שוויוני ואז הם יזנחו בכלל את כל ההיבט הלאומי שלהם בגלל איזה משהו שהוא אינסטרומנטלי, אז לדעתי הם לא יזנחו את זה, זה יישאר באיזושהו מקום.

סיבה שניה שזה עולה, יכול להיות שאנחנו מעלים את זה כיום וזה עולה יותר באינטנסיביות אולי בקרב אותם חוגים אקדמאים ועל רקע זה גם בקרב תנועות פוליטיות, היא הרקע ההפוך של תהליך השלום בין ישראל ובין הפלשתינאים. פתאום הערבים בישראל מתחילים להרגיש את עצמם לא פה ולא שם. הם בשום מקום, הם לא ישראלים, הם אף פעם לא יכולים להיות ישראלים, ברור שהם בכלל לא ציוניים, אבל הם גם לא פלשתינאים ואף אחד לא דן בהם. הם איזושהי קבוצה שאף אחד לא שואל אותה למעמדה, למקומה, בכלל איפה הם נמצאים. לכן המושג הזה יכול לעלות.

סיבה שלישית זה הרקע של כל השינויים החברתיים והתרבותיים שמתרחשים בתוך הציבור הערבי. אנחנו קוראים לזה אולי אוריינטציה פחות קולקטיביסטית אלא יותר אינדיבידואליסטית, בקרב הציבור הצעיר ובני הנוער, ומצד שני יותר חידוד הזהות והזיקה הלאומית, זאת אומרת שני דברים שהולכים ביחד.

מצד אחד אתה מסתכל ויש לך קבוצה של הזדהות מבחינה לאומית, ומצד שני יש לך קבוצה שאתה רוצה גם להדמות לה, להדמות לה במובנים של מודרניות, או פוסט מודרניזם, או אינדיבידואליזם שזה הציבור היהודי. כשמחזיקים בשני הדברים גם יחד, על הרקע הזה יכול גם המושג הזה לעלות.

דבר אחר הוא הרקע- אולי השינויים שחלו בחלק מהציבור היהודי, אולי היום הציבור היהודי לא חושב עדיין שהמדינה בהתהוותה אחרי 50 שנה ואז אולי יש לו אוזן קשבת בצורה זו או אחרת לאותו מיעוט, והוא רוצה אכן לראות את המדינה היהודית גם כמדינה יהודית אבל גם כמדינה דמוקרטית ליברלית. אולי כפי שבספר מנסה פרופ' סמוחה להסביר את זה שהיא מוגדרת בעולם המערבי כמדינה דמוקרטית ליברלית מערבית, אבל אין לה את התנאים של מדינה דמוקרטית מערבית.

אני רוצה גם לציין שתי נקודות מאוד חשובות לדעתי גם בדיון שלנו ברגע שאנחנו באים לדון בסוגיה הזאת. גם לדעתי לא קיימת הומוגניות בציבור הערבי, הומוגניות גם מבחינה של קבוצות לא רק של יחידים. אנחנו דנים במושג שאכן יכול להיתקל בהרבה מאוד התנגדות בקרב מיעוטים בתוך האוכלוסיה הערבית עצמה, אם זה על רקע דתי או אם על רקע גיאוגרפי. זאת אומרת שצריך לקחת גם את זה בחשבון, זה לא מובן מאליו. כשאנחנו מדברים על הציבור הערבי אנחנו לא מדברים על מקשה אחת. ישנם גם מגזרים בתוך המגזר הערבי עצמו ולדעתי גם צריך לבחון את זה.

קריאת ביניים: יש ציבור כלשהו בעולם שהוא הומוגני?

חאלד אבו עסבה: לא, לא, אבל ברגע שמדברים על זה אז אולי צריך באמת להתחשב גם במיעוטים. אנחנו מדברים הרי על התחשבות במיעוט, אז צריך גם לקחת את זה בחשבון. לא הייתי קורא להם מיעוטים, הייתי קורא להם שונים מבחינה דתית תרבותית וכו'.

אני בדעה שכן צריך לתת אוטונומיה, אמנם לא אוטונומיה פרסונלית ולא טריטוריאלית, הייתי גם הולך בעקבותיו של עוסאמה לפחות בנושא של אוטונומיה תרבותית בתחילה על מנת לבחון את זה. לא לבחון את מידת הצלחתה, אלא לדעתי זו ציפור נפשה של כל קבוצה קולקטיבית בעולם, שלפחות בנושאים האלה היא תחליט בעצמה- איך היא רוצה לחנך את ילדיה וכיצד ומה, ולא רק בבחירת נושאים אלא גם בתחומים אחרים.

כשמדברים על אוטונומיה תרבותית מדברים גם על משאבים. אנחנו אבל כרגע לא יושבים ומנסים לחלק את זה.

קריאת ביניים: יש אוטונומיה תרבותית ויש משאבים אז איך זה עובד המכניזם הזה?
חאלד אבו עסבה: אני חושב שבספר ניסה פרופ' סמוחה לתת את המודל לגבי איך זה יכול להבנות. זה יכול להיות משהו שהוא שייך עדיין לממשל, הוא גם יכול לתת דין וחשבון וגם יש לו איזשהו קשר.

אני רוצה להגיד לחברים שנמצאים פה, שבמדינת ישראל אחרי 51 שנה עדיין אין חינוך ערבי. יש חינוך לערבים אבל אין חינוך ערבי. אין בכלל מושג של חינוך ערבי, זה נקרא היחידה לחינוך לערבים, היחידה לחינוך לדרוזים, אבל אין חינוך ערבי, עדיין אין בכלל מושג כזה של חינוך ערבי וזה לא משהו סמנטי- כן, זה משהו שמעבר לזה. אני הייתי הראשון שכתבתי משהו על אוטונומיה של החינוך הערבי וכיצד זה יכול לעבוד.

עוסאמה, או שאתה משולב או שאתה מנותק. שתי הקבוצות האלה צריכות להחליט, או שאני משולב או שאני נמצא מחוץ לגדר, ואם אני נמצא מחוץ לגדר אני מנסה לפחות לבנות את המוסדות שלי, וצריך לאפשר לי גם לבנות את המוסדות שלי.

נקודה אחרונה שאני רוצה להעיר אותה היא בנושא את מי זה משרת האוטונומיה, האם זה משרת רק את הציבור הערבי, או שיש גם אפשרות שזה ישרת גם את הציבור היהודי. הרי הציבור היהודי לא רוצה לוותר על הזהות של המדינה כמדינתו של העם היהודי, ואם הוא רוצה לעשות את זה אז אוטונומיה משרתת אותו.

ראסם הביא כל מיני סטטיסטיקות, אז אני רוצה להגיד לכם שבגילאי 0 עד 4 אחוז הילדים הערביים הוא 28% היום. כשמדובר ב- 2020, גם עם כל העלייה, עדיין מגילאי 0 עד 14 זה 8%. זאת אומרת, המדינה לא יכולה לסבול שבעוד 20-15 שנה הציבור שיהיה פה, כמעט שליש מהמדינה, יהיה נטול כל יכולת לנהל את עצמו, או שלא יהיה משולב בכלל, אבל גם בד בבד הוא לא מנותק בצורה זו או אחרת.

לכן לדעתי המושג של אוטונומיה לא משרת רק את הציבור הערבי, לדעתי הוא גם משרת את הציבור היהודי.

אליעזר דון יחיא: הערה קצרה שמתייחסת למה שאתה העלית, חוסר ההומוגניות של האוכלוסיה הערבית, אבל מנקודת מבט קצת שונה.

אני קצת התפלאתי להיווכח שלא סמי וגם בעצם לא בדיון כאן לא הועלתה נקודה שאני חושב שהיא די חשובה והיא, שבעצם חלק לא מבוטל מהאוכלוסיה הערבית בישראל נהנית כבר כיום ממידה ניכרת של אוטונומיה בתחום החינוכי והתרבותי והדתי, ומדובר באוכלוסיה נוצרית.

הזכירו כאן את הווקף ובמקרה אני נזכרתי שלפני 30 שנה או משהו כזה קצת עסקתי בזה במסגרת איזושהי עבודה סמינריונית באוניברסיטה, אני חושב שאצל פרופ' לנדאו, וקצת עסקתי בכל הסיפור של הווקף, זה נכון שהווקף עד היום אני חושב בעצם בשליטה מלאה של השלטון. אז יש ועדי נאמנים וכו' אבל הם למעשה כפופים כמעט בכל בחינה לשלטונות. עכשיו לגבי הנוצרים אין ווקף. אז זה נכון שהמושג הזה כשלעצמו הוא לא קיים אצל הנוצרים.

קריאת ביניים: יש ווקף.

אליעזר דון יחיא: בסדר, בצורה שונה. על כל פנים, העובדה היא שלנוצרים, בניגוד גמור למה שקיים אצל המוסלמים, יש למעשה שליטה כמעט מלאה, המוסדות החינוכיים והתרבותיים והדתיים שלהם. נכון שיש גם הצד השני של המטבע שהם לא מקבלים מימון, זאת אומרת לא מימון מהשלטונות, אם כי אפשר בעצם לומר שאם הווקף היה ניתן לבעליו, אז ממילא אולי אז הם לא היו זקוקים למימון של השלטונות אלא יכולים לממן את זה במימון עצמי, בצורה של מימון עצמי.

על כל פנים העובדה היא שיש מערכת שלמה שלא הוזכרה כאן של מוסדות נוצריים, של העדות הנוצריות השונות, ולמוסדות הללו, שבאמת יש להם מימון עצמי, יש יד חופשית לחלוטין, אני חושב. יש אולי ויכוח מינימלי על השלטון, אבל על פי אותה דוגמא של הפיקוח שיש לחינוך החרדי, ואתם תתקנו אותי- מי שמכיר יותר מקרוב.

אני אומר, אני כאן מסתמך על זכרונות מעבודה שכתבתי.

ראסם חמאסי: סליחה, השאלה המרכזית היא האם קיימת הכרה של המדינה ומוסדותיה באוכלוסיה הזאת שתנהל את עצמה באופן עצמאי על ידי הקצאת משאבים.

אליעזר דון יחיא: אתה צודק, בסדר, אז יכול להיות שאין גושפנקא רשמית של המדינה, נכון, אבל בפועל מה שקורה זה שהמדינה לא מתערבת וזה כמובן לא במקרה.

מדינת ישראל מלכתחילה לא רצתה להתעסק עם הוותיקן, עם הכנסייה הנוצרית, לכן התירו כאן את הרצועה, לא התערבו, ולמעשה איפשרו לעדות הנוצריות שליטה מלאה, גם על מערכת בתי הדין.

סמי סמוחה: בעמוד 8 אני מסביר מה זה אוטונומיה, אני כותב שאוטונומיה איננה התארגנות בלתי תלויה ונפרדת מצד המיעוט. כשלמיעוט יש מוסדות משלו והוא מאורגן, זה

חברה אזרחית. אוטונומיה פירושה האצלת סמכויות, המדינה מאצילה סמכויות. אם ארגון מתארגן בעצמו ויש לו כל מיני עמותות, זה לא קשור. ברמה המושגית אנחנו מדברים על משהו לגמרי שונה.

אליעזר דון יחיא: אבל מה אם המוסלמים היו מנסים ללכת בדרכם של הנוצרים והיו מגייסים מקורות מימון והיו מתארגנים ממש על פי אותו מודל של העדות הנוצריות. מה איכפת לי איך אתה קורא לזה. זאת אומרת שבפועל למוסלמים לא הניחו להתארגן ולנוצרים הניחו להתארגן. מדוע, מכיוון שכאמור, לא רצו להתעסק עם הוותיקן, עם הכנסייה הנוצרית רבת הכוח וההשפעה.

לכן השאלה שלי היא, מדוע באמת לא ניקח את זה כמודל. זאת אומרת במקום ללכת למחוזות רחוקים, מדוע אנחנו לא ניקח כמודל את מה שקיים בפועל בישראל, בין אם יש לזה הכרה רשמית ובין אם אין לזה הכרה רשמית ונאמר, העדות הנוצריות למעשה מנהלות את מוסדות החינוך והתרבות, הדת, הבריאות שלהן ללא התערבות של הממשלה, אולי גם ללא הכרה רשמית. בסדר, אז אפשר לצרף את ההכרה הרשמית. מדוע שלא נאמץ מודל כזה גם לגבי המוסלמים. אני יכול להסביר מבחינה היסטורית מדוע זה קרה, מכיוון שכאן לא היה הדימוי של הכנסייה הנוצרית ומכיוון שהמוסלמים הם רבים יותר מאשר הנוצרים ולכן אולי זה נתפס כמסוכן פחות. אבל אני חושב שהגיע הזמן שנחשוב ברצינות על אימוץ המודל הזה, שקיים גם כיום לגבי הנוצרים, גם לגבי המוסלמים.

אלה בלפר: כמה דברים. קודם כל תרשו לי להמשיך בכיוון של ראסם. אני חושבת שהוא המפאייניק היחיד פה מסביב לשולחן, זאת אומרת מה שהוא אומר זו שאלה מאוד מעניינת- זה טוב לנו או זה לא טוב לנו. אז עכשיו בואו נמשיך בכיוון הזה, זה מאוד מוצא חן בעיני. אני שמתי לב אליו בכל הדיונים שלנו, באמת השאלות שלו זה הכיוון. למה אני מתכוונת- כמו שאני ראיתי, בין הדוברים הערבים בחבורה פה יש מתח מאוד גדול שמאוד מטריד אתכם, בין מה שאתם קוראים שוויון ושילוב לבין אוטונומיה. זאת אומרת שיש מתח, אתה דיברת על זה היום קצת, חאלד, בין הזכויות האינדיבידואליות והאזרחות האישית והחיים של היחיד במדינה, לבין הזהות והתרבות והמציאות של תחושת האנחנו. זה לא במקרה, ואולי בצדק, שככל שהחברה מודעת יותר לעצמה ואינטליגנטית יותר ומשכילה יותר, היא גם תחפש יותר את הזהות הקולקטיבית של המיעוט הלאומי, ואילו האדם שצריך לדאוג בקושי לפרנסתו והוא הפרולטריון של העולם, חי באזרחות הקטנה היחידנית שלו, הליברליזם אצלו בא מכורח המציאות.

אז אני רואה את המתח הזה. אבל אני חושבת שאתם בעצם לא התייחסתם עד הסוף להצעה של סמי סמוחה. ההצעה שלו היא באמת לא כל כך פשוטה, היא מורכבת. היא אומרת אוטונומיה תרבותית. הוא יגיד אחר כך אם זה נכון או לא. אוטונומיה תרבותית לא סטטוטורית שיש בה גם את הצד של הוולונטריזם, זאת אומרת שאם יש כאלה שבכלל לא ירצו להשתייך אליה, אז יופי, לא צריך. אם יש כאלה שירצו להשתייך אליה, יפה. כמו שאתה אומר, בואו נלך אל הניסוי. מה אומר הניסוי? הניסוי אומר זו לא אוטונומיה שנכפית על כולם, זו לא אוטונומיה ששמה את כולם מאחורי גטו, זו לא אוטונומיה שמחסלת שוויון. אם רוב הערבים לא ירצו לבוא לאוטונומיה הם לא יבואו לאוטונומיה, אבל אם תהיה קבוצה של ערבים שירצו חינוך מיוחד שלהם, של זהות אינטלקטואלית אמיתית חינוכית וכו', קדימה.

עכשיו אלי יש לי שאלה אליך. אני בטוחה שאתה צודק וזה אתה המומחה, בעניין זה שאין דיון אמיתי ברחוב הערבי, ואולי גם אין על זה דיון אמיתי ברחוב היהודי. אז מה, אז אין דיון. אבל אולי יש לנו הזכות ואולי גם החובה להציע דברים שלא עלו בראש בגלל המצוקה של העיתים וזה יכול להיות פתרון טוב.

אוטונומיה כוללת טוטלית היא מבהילה. היא מבהילה אתכם, אני רואה שהיא מבהילה. אולי היא גם מבהילה חלק מהיהודים, אני לא יודעת.

השאלה שלי היא, אלי, האם אנחנו כאן לא בתפקיד שהוא גם חינוכי לשתי החברות, היהודית והערבית, ואם כמו שאתה אומר בצדק חאלד, אנחנו היהודים לא רוצים לוותר על מדינת הלאום היהודי, אז אנחנו שוב צריכים תחליף לשוויון. אתם פשוט לא דיברתם על ההצעה במלואה, מה קורה עם ההצעה במלואה.

אלי רכס: אם לנקודה הזאת היתה רשימת מטרות אז היינו יכולים לבוא ולראות מהן המטרות. אני לא מתנגד, להיפך אני פתחתי ואמרתי שהספר הזה תרומתו לדיון ולחידוד הבעיה היא עצומה. אבל השאלה אם זה בקונטקסט שלנו פה. אם זאת המטרה והקבוצה הזאת שמה לה כמטרה להעלות לסדר היום הציבורי את האופציה הזו, אז יש גם אופציות אחרות שאולי אנחנו צריכים להעלות אותן בד בבד. זה לגיטימי כל עוד שזה הוחלט.

אני לפחות הסתובבתי בתחושה שהמטרה, המסמך הסופי שאמור לצאת פה, הוא לא מסמך תאורטי שבא לדון בכל מיני אופציות כאלה ואחרות, אלא מסמך יותר קונקרטי ברמה של הכאן

ועכשיו, שמתווה איזושהו כיוון. איזושהי אוריינטציה שפחות עוסקת בצדדים העיוניים התאורטיים של מה היינו רוצים להיות וכמה באמת.

אליעזר דון יחיא: אני לא מבין למה זה עיוני יותר מאשר נושאים אחרים שכאן הועלו לדיון או שיועלו לדיון.

אלי רכס: אני אגיד לך למה, בגלל סיבה אחת ויחידה. האם יש הסכמה על העניין הזה, והאם לא נצטרך להגיע לשני מבואות נפרדים, זאת השאלה היחידה.

אליעזר דון יחיא: לא, אבל קודם אנחנו צריכים להגדיר לעצמנו מה אנחנו חושבים ואחר נראה.

עאדל מנאע: בואו נמשיך את הסיבוב. הדעות פה ברורות, זאת אומרת מה שאלי חושב ומה שאלה חושבת.

מרדכי קרמניצר: אני חושב שהשאלה היא מה רוצים הערבים. אני ער לזה שהערבים זה לא קול אחד, אבל השאלה מה רוצים הערבים היא כן שאלה חשובה, כי בודאי שהדיבור על אוטונומיה הוא במידה רבה תאורטי, אם אין מאחוריו הסכמה משמעותית של הציבור הערבי. הרי ברור שזה לא יבוא מהצד השני, זה צריך לבוא כדבר שחלק דומיננטי מערביי ישראל יודעים שהם רוצים אותו, וברור שיש פה דילמה, זה ברור שזה לא דבר פשוט שאנשים יתייצבו מאחוריו. ברור שיש פה חששות, ויש פה גם איזה שהן הנחות שאנשים מניחים לפני שהם באים ואומרים כן אנחנו רוצים אוטונומיה.

את ההנחה הכי מעניינת, העמיד חאלד, ועכשיו השאלה למה מתכוונים כשאומרים אין שיוויון מלא. האם אין שיוויון מלא במובן שלמדינה הזאת יהיה כנראה גם בעתיד חוק שבות, ושיהיו לה סמלים כמו שיש לה פחות או יותר, או בדיוק כמו שיש לה, ושחלק גדול מהאנשים שבה יהיו אותה כמדינה יהודית. אם לזו הכוונה כשאומרים אין שיוויון מלא אז זה כנראה טיעון נכון לגבי המציאות. השאלה אם לזה אתה מתכוון.

אם הכוונה היא שאין שיוויון מלא בכל ההיבטים האחרים אז זו לדעתי הנחה מוקדמת מדי, כי אני לא חושב שנכון להניח שבכפוף למגבלות האלה הרעיון של חאלד אבו עסבה: אני טוען שכל מה שבא אחר כך הוא נגזרת של הטיעון הראשון.

מרדכי קרמניצר: זאת שאלה מאוד מעניינת, אולי זה בעצם האתגר של הקבוצה שלנו, לבדוק איך באילוצים מסוימים אפשר בכל זאת לקיים תנאים מאוד מתקדמים של שיוויון.

האמירה שרוצים אוטונומיה על בסיס של ריאליזם, או התפכחות, או איזושהי השלמה עם אי קיומו של שיוויון מלא, זו לדעתי אמירה מסוכנת, וזה גם חלק מהסכנה של מושג האוטונומיה, משום שזו בעצם הזמנה. עכשיו אני מדבר מהצד של הקולות היהודיים. זאת בעצם הזמנה לקולות לא מעטים בכיוון היהודי לרדת לחלוטין מנושא השיוויון, או יותר מלחלוטין. זאת אומרת שיש פה איזה שהם מסלולים שהם לא מצטברים כמו שסמי מדבר על זה אלא מסלולים אלטרנטיביים- או מסלול של שיוויון, של שילוב מלא, או מסלול אחר.

אם הערבים רוצים ואנחנו נסכים (צריך הסכמה) ואנחנו יורדים למסלול של אוטונומיה, המשמעות היא שתשכחו מהעניין של השוויון. זו בהחלט יכולה להיות נימה שבציבור היהודי יהיו לה מהלכים, שהיא תקנה לה אחיזה. לכן השאלה היא מה באמת רוצים.

עאדל אמר שהאוטונומיה היא משהו שנותן יותר אפשרויות והזדמנויות. אני סקפטי לגבי הדבר הזה, לגבי אוטונומיה כמשהו שנותן יותר אפשרויות והזדמנויות. התחום הוא אמנם תחום, אבל השאלה אם זה נותן יותר הזדמנויות. אם המטרה העיקרית היא להגיע ליותר שוויון, האוטונומיה, בעיניים יהודיות, נראה לי במאזן כמשהו שפועל נגד יותר שוויון מאשר בעד.

לדעתי המילה אוטונומיה היא ממש מילה רעה, כמושג היא ממש מילה רעה. באוזן היהודית אוטונומיה זה שלב ביניים לקראת משהו שהוא יותר. אוטונומיה זה קרש קפיצה למשהו שהוא יותר. זה לא אוטונומיה באלסקה, זה אוטונומיה שהיא גובלת במדינה הפלשתינאית, וזה לא משנה שהיא לא טריטוריאלי. זה אוטונומיה שגובלת במדינה הפלשתינאית שתעמיד מיד את השאלה של זהות, שיכות, כל מה שאתם רוצים. בייחוד אם אוטונומיה אמורה לתת ביטוי למאוויים לאומיים, סמליים וכו', זה בדיוק יחדד את תחושות החשש ויפגע ברצון הטוב במקומות שיש רצון טוב.

המסקנה שלי היא מסקנה שאולי תפתיע אתכם. אני מציע להיות עוד יותר מפאייניק ולא לדבר על אוטונומיה אלא לקחת את המושג אוטונומיה ולפרק אותו למרכיביו, לאלמנטים שלו, ולדבר על כל אלמנט בנפרד. למשל אני אתמוך באוטונומיה בחינוך ערבי, בכפוף לזה שכל החינוך במדינת ישראל יהיה כפוף ל- Cored curriculum, תכנית ליבה, שצריך להיות משותף לכולם, שגם הוא צריך להיות נושא למו"מ. אבל צריך להיות איזושהו משהו אזרחי משותף משום שאחרת אנחנו נתפרק למדינה של פלנגות. בכפוף לזה שצריך להיות משהו משותף למערכות החינוך אני תומך בחינוך ערבי, ואני פתוח לאלמנטים נוספים במה שסמי קורא אוטונומיה תרבותית בלתי סטטוטורית, שיש לבדוק אותה למרכיביה.

אני משוכנע בדבר אחד- מבחינת היכולת להעביר משהו כזה ולקבל לגביו הסכמות, לשכנע לגבי את הציבור, יש הבדל עצום בין לקחת את המרכיבים האלה לתוך חבילה ששמים עליה את השם אוטונומיה, לבין ההתייחסות לאלמנטים האלה באופן נפרד. לבדוק את ההצדקה של כל אלמנט, את הצרכים שלו, מה הוא נותן, מה הסיכונים שבו.

מיכאל איתן: אם מדברים על אוטונומיה, אז לא מדברים כאן על אוטונומיה תרבותית. למשל אני לא חושב שאנשים באוטונומיה תרבותית ידברו רק על הערך של התרבות. אני חושב שמה שהוצע זאת אוטונומיה לאומית, כי התרבות היא חלק מהממד של הלאומיות. זה תרבות ערבית, זה שפה ערבית, זה הזדהות עם הלאום הערבי, זאת אוטונומיה לאומית. עכשיו, אני רק אומר את זה, אני לא פוסל את התכנים. אני מצטרף למה שאמר מוטה, וזה הדבר הכי גרוע, כולם מבינים שאוטונומיה זה בדרך למדינה, ורואים את זה בעיניים ביהודה ושומרון. אז מה, צריך לחפש דוגמאות מאיפה שהוא?

דיברתי ביום השבעת הממשלה עם אורי אבנרי, היתה לי שיחה מאוד מעניינת איתו, אנחנו מדי פעם מחליפים דברים כבר משך שנים. הסתכלתי על אורי אבנרי ואמרתי לעצמי, בסך הכל הבנאדם הזה הוא הלך דרך ארוכת שנים והוא צדק, ואז שאלתי את עצמי נו אז מה, אז אם מחר הוא יציג את מועמדותו להיות מנהיג בציבור מישהו ייתן בו אמון? יכול להיות שהוא יקבל את פרס הפוליטיקאי הצודק. הוא מעולם לא היה מנהיג מקובל, הוא לא יכול היה להשפיע. ההשפעות שלו, אם אני בודק אותן, הן בשוליים שבשוליים לאורך כל הדרך.

נשאלת השאלה מה אנחנו רוצים לעשות סביב השולחן הזה. להיות צודקים לטווח של 20 או 30 שנה ולהגיד, אה, פעם ישבנו ליד שולחן עגול, וכבר אז אמרנו, למה לא שמעו בקולנו. יפגוש אותנו איזה בחור צעיר ויגיד- הנה, זה אורי אבנרי של אז. אז באמת השאלה היא מה אנחנו רוצים לעצמנו. כולם כאן מדברים על העניינים הפרקטיים, אני גם מציע להתמקד בהם. אני מניח שיתכן שיש גם חילוקי דעות, או אני משוכנע שיש חילוקי דעות בטווח הנוכחי לגבי הסתכלות לעתיד. כלומר אף אחד מאתנו לא יודע מה יהיה בעוד 20 או 30 שנה. אנחנו לא יודעים איך ההיסטוריה מתפתחת. אנחנו נמצאים היום בשלב שהמדינה הלאומית היא דבר קיים, יכול להיות שהוא בדעיכה אבל הוא קיים, וההסתכלויות שלנו היום הן לפי הפרספקטיבה של מדינה לאומית, וכל אחד מהאנשים כאן, יהודים וערבים, רוצה מדינה לאומית שהוא יוכל להזדהות איתה.

יש את המושג הזה של יאיר שטרן, מפקד הלח"י הראשון, "האדנות". באו היהודים, מה הם חיפשו? הם רצו להיות דומים לאיזשהו מקום בעולם ולהיות אחראים לעצמם, לגורלם ועל ארצם. עכשיו אנחנו נתקלים וזה גם הקונפליקט, במאווים. אין לי ספק שערביי הגליל היו רוצים אדנות על הגליל, וזה לא יהיה טבעי אם מישהו יגיד לי שזה אחרת.

אז אני אומר, בואו נרד רגע מהדברים הגדולים האלה שאני לא יודע איך יפתרו, אולי הם יפתרו פעם בעולם שונה ממה שאנחנו מכירים כיום. בפרינציפ של המדינה הלאומית הדבר הזה הוא קונפליקט שאינו ניתן לפתרון, הוא ניתן לצמצום, אבל המתח הזה קיים, יהיה קיים, ואף אחד מאתנו עוד לא מצא את הפטנט איך פותרים את הבעיה הזאת.

אם מישהו חושב שאנחנו נגיד אוטונומיה וזה יפתור את הבעיה, לדעתי זה יחריף אותה עוד יותר. אם אנחנו באים ואומרים שאנחנו רוצים להגיע לממדים של יותר שוויון, נכונות והבנה אחד את השני וליצור תהליכים של משהו שיטשטש את המחסומים הלאומיים, אז מה שאנחנו עושים, אנחנו עושים הפוך. לוקחים קבוצה מסוימת ואומרים, בתוך העיגול הזה זה הם, ובעיגול הזה זה אלה, והאלה גם יקבעו או יזרקו להם את העצם- כמה הם יקבלו, מתי הם יאכלו, איך הם יאכלו. כמה זמן זה יחזיק מעמד? הם יגידו, רגע אחד, מה פתאום שאתם תקבעו כמה תקציב ילך לחינוך- אתם מתפלאים שהחינוך שלנו כושל, זה בגלל שהשלטון המרכזי לא נותן כסף, כי היהודים מחזיקים את הכסף ואת המכונה שמדפיסה את הכסף. יהיו כאלה קונפליקטים יום יום על כל דבר ועניין. זה לא יפתור את הקונפליקטים.

לכן אני באמת מציע, זה גם מסתמן פה, לרדת מהדברים הגדולים, מהפתרונות האולטימטיביים שאינם. לקחת את הבעיות, ואפילו אני לא מתבייש להגיד, את בעיות היום יום, ולתת למיעוט הלאומי הערבי כמה שאנחנו יכולים יותר תחושה שפחות גרוע לו פה, אני כבר לא אומר טוב לו. פחות גרוע, שהוא מוכן יותר ויותר. אחר כך נראה מה יבוא.

אם ההתקדמות וההתחזקות של האוכלוסיה והמעמד הבינוני תוביל אחר כך לצמיחה של לאומיות, זה הימור שאנחנו לוקחים. יכול להיות שההתפתחויות הן כאלה. זה הימור, אף אחד לא שולט בזה.

בסך הכל התחושה שלי, על יסוד מה שאני שומע ומה שאני רואה, איך אומרים, הערבים רוצים להזדהות עם הפלשתינאים ולהדמות לישראלים. להזדהות שם ולהיות דומים ל-, כלומר ליהודים, לא לישראלים. לחלק ממערכת הציפיות שלהם והצרכים שלהם עצמם, דווקא החברה הישראלית נותנת מענה, והם לא רוצים לוותר על זה. בחלק מהדברים היא לא נותנת להם מענה אז מחפשים במקום אחר וזה גם טבעי לגמרי.

לסיכומו של עניין, עלינו לשחרר יותר לחצים, להקטין את הקיטוב, להקטין את הפערים. לתת תחושה של חלק מהחברה הישראלית במדינה הזאת, תחושה אמיתית מתוך ידיעה שאף פעם לא נגיע למצב של הזדהות של מאה אחוז, אבל תחושה שמדינת ישראל כן נותנת לאזרחיה מספיק. על מנת שגם אזרח שאין לו בדיוק את ההזדהות של מאה אחוז עם המדינה הוא עדיין מכבד את חוקיה, לא רק מתוך הפחד אלא מתוך זה שהוא יודע שלמרות הכל הוא יכול להגשים חלק מהצרכים שלו, או חלק מספיק מהצרכים שלו. אני לא אומר שעל מנת להיות אסיר תודה, אבל כן להרגיש שותף בתוך המדינה הזאת אפילו באופן חלקי.

אני אקח דוגמא, למשל יהודים בארצות הברית. היהודים בארצות הברית לא נראה לי שבתוך תוכם הם חיים כאזרחים של מאה אחוז סיכוי להצליח. לא רק יהודים, אולי גם קתולים במידה רבה. אז הם אומרים שווה לי, אני לא בא לישראל, בישראל אני יכול להיות חופשי לגמרי, להיות גם ראש ממשלה ונשיא, מה שאתם רוצים, והבן שלי אני משאיר אותו שם אולי.

אני אומר עוד פעם, מבחינת הקבוצה הזאת והדברים על השסע, צריך לדבר על המרכיבים הקטנים ולרדת לדעתי מהניסיונות להגיע לפתרונות אולטימטיביים. צריך לתת למהלך הזמן לעשות את שלו ולהיות אופטימיים ולהתפלל שזה ילך בכיוון הנכון בשני הכיוונים.

אילנה קאופמן (סוציולוגית, האוניברסיטה הפתוחה): האמת היא שבתור מתבוננת מהצד, אני לא השתתפתי בדיונים קודמים, אז באמת אני רואה שיש כאן דיונים בשני מישורים. אחד באמת יותר תאורטי, בשאלה של פתרונות לטווח אולי יותר ארוך ויותר רחוק. שני ברמה של פתרון יותר קונקרטי ודברים שאפשר להגיע אליהם בהסכמה, ואפשר ליישם, ולא להרגיז יותר מדי, ולא לפגוע וכו'. באמת שתי הרמות האלה לא כל כך נפגשות.

נקודה אחת קטנה של מפגש, וזה גם עקב הערות של מיקי וגם של עוסאמה. אתה אמרת שאם היה שיוויון מלא אז זו לא הייתה מדינה יהודית אלא זו הייתה מדינת כל אזרחיה. עכשיו, אני חושבת שהמושג הזה הוא מושג לגמרי לא מוגדר. מה זה מדינת כל אזרחיה. זה מתחבר למה שמיקי אמר- שבארצות הברית יש אותה בעיה- זו לא אותה בעיה, כי מדינת כל אזרחיה בארצות הברית היא לא מדינת כל אזרחיה בארץ. אני חושבת ששתי האוכלוסיות, גם היהודים וגם הערבים, לא מעונינות להגיע למצב הזה של מדינת כל אזרחיה, לכן ההגדרות האלה לא כל כך מתאימות ולא כל כך תקפות.

ההנחה שלי היא ששתי האוכלוסיות, לא רק האוכלוסיה היהודית שבכלל לא מעונינת להתקרב למודל הזה מסיבות שמיקי פרט אותם, אין להן לא אינטרס וזה גם לא מתאים לשלב הזה של בניית הקולקטיב. ההערכה שלי היא שגם האוכלוסיה הערבית לא מוכנה להגיע למה שמשתמע מהמודל האמריקאי הזה, זאת אומרת אולי אדם אחד באופן אישי כן, אבל ההערכה שלי היא שמרבית האזרחים לא מוכנים לוותר על כל הזהויות הקולקטיביות כולל כל מה שמשתמע מההתערבות ביניהם לחברה מסוג אחר.

אני חושבת ששני הדברים יכולים להשתלב ולרדת לאיזושהי רמה יותר פרקטית. עלו פה דברים בשיח הציבורי בכמה מקומות, ביחס לעיבוי של מושג האזרחות, מיקי. במובן הזה שאו.קי. אז היהודים רוצים להיות ריבוניים במקום אחד מסוים, אבל האם זה אומר שהם חייבים לשלוט בהכל? האם זה לא אומר שיש להרחיב את מושג האזרחות? צריך לפרק את היהודיות ולעבות את מושג האזרחות כך שזה יאפשר לשתף בצורה יותר רחבה את האזרחים. אני חושבת שזה דבר שבאמת אפשר לעבוד לקראתו, ואם צריך איזושהו מסר אז המסר צריך להיות בכיוון הזה של עיבוי האזרחות. לעבות את האזרחות זאת אומרת קודם כל להסביר שאזרחות זה דבר חשוב ולא זניח ויש לו משמעות של שיתוף עם אלה שהם לא יהודים. המושג הזה לא מקובל על כולם, ובאמת זה אומר, כמו שסמי עכשיו אמר, להפריד כמה חלקים של המדינה היהודית.

אם זה אומר שהערבים יכולים לעמוד בראש מינהל החינוך לערבים כי הם אזרחים, להביא בחשבון שהאזרחות היא מושג שהוא חשוב וצריך להתייחס אליו, מה שלהערכתך לא עושים.

אולי הערה קצרה, אני אתן דוגמא ממה שאני מבין. אני אתן לך מיכאל איתן: דוגמא לבעיה שאני לא משוכנע שאנחנו עשינו בה די, הנושא של שדה התעופה. אם הייתי יודע שעשו את כל המאמצים על מנת שיבודדו רק את האלמנט הביטחוני הייתי חי עם זה. אני לא בטוח, נראה לי לפעמים שהאלמנט הביטחוני הופך להיות מכשיר לכל מיני דברים שהם בכלל לא רלוונטיים לבעיה הזאת, ואנחנו לא מטפלים בזה. עוד פעם, בעיה של חינוך, אדמות, כל הבעיות של היום יום שאדם רוצה לחיות- לא נעים ללכת בשדה התעופה ושם פתאום מפשיטים אותנו. השאלה אם זה מוצדק או לא מוצדק. אני אומר אפשר להתחיל בדברים האלה, אנחנו לא מדברים על שינוי ההמנון.

עאדל מנאע: מעבר לדיון בנושא האוטונומיה אנחנו עוד רוצים קצת לחלק עבודה, מטלות לקיץ כמו שאנחנו מחלקים לתלמידים שלנו לפעמים שלא תהיה להם ממש חופשה. אז צריך להקדיש לזה לפחות איזה חצי שעה, לכן אני אקצר ממש בדברים שאני רוצה להגיד בעקבות הדברים של החברים, גם של חלק מהחברים הערביים, ובעיקר לחדד נקודה מרכזית אחת שעלתה פה.

אוטונומיה לא באה, כמו שאמרתי קודם, כתחליף לשיוויון מלא אלא כקומה נוספת לשיוויון מלא. היא באה כקומה נוספת כי ליהודים יש כמה קומות נוספות בעניין הזה שהם לא רוצים לוותר עליהן, הם לא רוצים להרוס את הקומות הנוספות שיש להם, את זכויות היתר שיש להם שאפשר לקרוא להן מדינה יהודית ואפשר לקרוא להן בשמות אחרים. הנקודה הזאת היא מאוד חשובה. מוטה שאל למה מתכוונים כשאומרים שאין שיוויון מלא. אין שיוויון מלא היום לא רק ברמה של הפרקטיקה בחיי היום יום אלא גם יש הפליה מוסדית חוקית ממשלתית, בצורה הבוטה ביותר, בין יהודי לערבי בכל תחום כמעט ברמה הקולקטיבית והאינדיבידואלית, כמעט בכל תחום מבחינת חלוקת תקציבים. בתחומים מסוימים היא גם פורמלית חוקית, בתחומים שקשורים בחלקם הגדול לעניין של המוסדות הלאומיים, אבל לא רק בנושא של המוסדות הלאומיים וחוק השבות והסמלים וכו', אלא גם בכמה תחומים אחרים.

לכן אני אומר, מכיוון שהרוב היהודי לא רוצה לוותר על יהדותה של המדינה, המשמעות המתלווה לזה שגם בעתיד יהיו תחומים שיהיו בהם זכויות יתר ליהודים, שחלקם אני עוד יכול להבין אותם, או אפשר לקבל אותם או לחיות איתם גם אם לא להבין אותם, אבל במקביל לזה מה שהאוטונומיה באה להציע למעשה זה לתת לערבים משהו שיפצה אותם על זה שהיהודים רוצים להמשיך לקיים את המדינה כמדינה יהודית. מדינה יהודית ודמוקרטית חשוב להגיד כמובן. החלק הדמוקרטי הוא שיתן את השיוויון החוקי והמוסדי, זאת אומרת שלא יהיו הפליות בתקציבים בתחומים השונים, אבל לא רק עניין של תקציבים וחלוקת תקציבים, אלא שלא תהיה אפשרות של הפליה על בסיס לאומי במדינת ישראל כפי שקיים היום.

גם אז, וזו הנקודה החשובה כאן, גם אז כשאין הפליה מוסדית וחוקית עדיין חשוב שתהיה אוטונומיה, כי המציאות בישראל היא מציאות של מדינה שיש בה שני עמים, עם שהוא רוב ועם, או קבוצה אחרת שהיא קבוצת מיעוט לאומי. קבוצת הרוב למעשה משתמשת במדינה לצרכיה ולזכויות היתר שלה, והיא גם למעשה מלאימה את הסמלים בצורה אתנית, זאת אומרת הסמלים מבטאים רק את קבוצת הרוב, וכאן האוטונומיה התרבותית והאחרת יכולה לתת את הפיצוי הזה. זה לא רק פיצוי אלא גם צרכים חיוניים וחשובים של האוכלוסיה הערבית, כמו שדובר כאן, אם זה בתחום חינוך ותרבות ובתחומים אחרים. אוטונומיה שתיתן לערבים שוב גם את הרגשת הזהות, אלו גם צרכים אמיתיים בנושא של חינוך, תרבות שפה.

מיכאל איתן: למה להגיד את המילה אוטונומיה. למה אתה לא יכול להגיד אני דורש שיהיה חינוך כזה, שתהיה שפה כזו, שיהיה כך. מי מגדיר לי את המילה אוטונומיה? עאדל מנאע: חברה בואו נתקדם, אני פשוט אסתפק בזה, אני אפילו אקצר עוד יותר. אני אסתפק בזה, ומכיוון שאני מניח שסמי יתייחס לנושא הזה של המשמעות, כמו שהוא עשה כבר קודם, של האוטונומיה בהבדל מדברים אחרים שקיימים או לא קיימים. אז ניתן באמת לסמי את זכות הדיבור והתגובה, מה שיש לו להגיד ונעבור אחר כך לנושאים האחרים שיש לנו עדיין על סדר היום. בבקשה סמי.

סמי סמוחה: אני רק אבהיר מעבר לדברים שהספר מנסה לומר פשוט כתגובה לדברים שנשמעו.

קודם כל המושג אוטונומיה רלוונטי בדרך כלל לסוג מסוים של מיעוטים, לא לכל מיעוט זה מתאים. עכשיו, המיעוט הערבי הוא בהחלט מיעוט שמתאים למושג אוטונומיה במובן זה שזה מיעוט של ערבים, זה מיעוט שאיננו נטמע, לא רוצים גם להטמיע אותו, הוא מיעוט לאומי לפי עצם הגדרתו, חלק מעם אחר שיושב למעשה במולדת שלו שהיא עכשיו נשלטת על ידי רוב אחר, ומבחינה אידיאלית הוא היה צריך להיות בפלסטין הגדולה לא מיעוט אלא חלק.

הדבר השני מבחינת פתרון למצבו זה אוטונומיה, כי הוא לא יכול להגיע למדינה משלו שבה הוא חלק מקבוצת הרוב. לכן אוטונומיה היא לאומית. מאחר שמדובר במיעוט לאומי אז האוטונומיה היא לאומית לפי עצם הגדרתה, זה ברור לחלוטין.

עכשיו, האם האוטונומיה באה במקום שיוויון? אוטונומיה זה מין מכשיר. לבעיות של מיעוטים אין פתרון, אפשר לצמצם את הקונפליקט, מנהלים את הקונפליקט שהוא לא יתפרץ, לא יזיק, לא ימוטט, זה כל מה שאפשר לעשות.

אי אפשר במדינת ישראל כמדינה יהודית להגיע לשיוויון מלא, אי אפשר להגיע, וגם אוטונומיה מלאה לא תביא לשיוויון מלא של ערבים. השאלה אם היא תצמצם את אי השיוויון, זו השאלה. האם יש איזה שהם פתרונות אחרים יותר טובים. אלה הן שאלות שצריך לטפל בהן.

עכשיו, אוטונומיה לפי עצם הגדרתה, חייבת לקדם שיוויון. לא יתכן שאוטונומיה תגדיל את אי השיוויון. לא יתכן דבר כזה. מדוע זה לא יתכן? כי קודם כל אוטונומיה זה העצמה של המיעוט. אתה נותן למיעוט כלים, מוסדות שהוא שולט בהם. הוא יכול להשתמש במוסדות האלה ולא רק לנהל את עצמו אלא גם לארגן את המיעוט למאבק נגד קבוצת הרוב, זה ברור.

מיכאל איתן: עכשיו יהיה יותר קל למכור את הרעיון של האוטונומיה.

סמי סמוחה: אבל זה ככה, זו המציאות, זה ברור. אתה נותן לו בסיס כח. אתה נותן לו גישה חופשית. אתה נותן לו משאבים לגייס את האנשים, זה ברור. לכן יש פה שיוויון, עצם זה

יש בזה שיוויון. מה זה שיוויון? יותר סימטריה ביחסי הכח בין המיעוט והרוב. אז לפי ההגדרה זה לקדם את השיוויון. זה גם מקדם את השיוויון בכך שאוטונומיה, איך שהיא לא תבוצע, תביא למו"מ בין האוטונומיה למדינה. במצב היום אין מו"מ, יש צד אחד שמכתיב לצד השני. אז ברגע שיש מו"מ תגיע לאיזושהי פשרה, ליותר שיוויון בחלוקת משאבים. אם לא, למיעוט יש כח לאיים, הוא יכול להרוס, הוא יכול להביא לאי יציבות, ואז חייבים איכשהו להתפשר איתו ולתת לו יותר משאבים.

עכשיו, אוטונומיה מופיעה בכל מיני צורות, הרבה צורות, אני דיברתי על שלוש צורות כלליות, אבל אפשר לנסות כל צורה ולתת לה כל מיני מנגנונים, לתפור אותה בהתאם לצרכים והנסיבות. עכשיו נראה את החברה הישראלית. החברה הישראלית בעשורים האחרונים הולכת לכיוון סקטורליזציה, העמקת הסקטורליזציה, וסקטורליזציה פירושה בין השאר אוטונומיה של סקטורים. למה שכל מיני סקטורים בחברה הישראלית יזכו לאוטונומיה והערבים לא, כאשר הערבים הם הכי מתאימים מכל הסקטורים בחברה הישראלית לאוטונומיה באופן מהותי, כי הם מיעוט לאומי של עם אחר שקופח ויושב במולדתו וכו' וכו'? הם הכי מתאימים לצורת הפתרון הזאת. דתיים יקבלו, בני עדות המזרח החרדים יקבלו, החרדים יקבלו, כל מיני קבוצות. הרוסים עכשיו מתחילים לכיוון הזה. אני חושב שהערבים לא יסכימו לזה, פשוט לא יסכימו.

מיכאל איתן: זה דפוס הצבעה או כח פוליטי?

סמי סמוחה: לא, איזה כח פוליטי, זה בניית סקטור, אני מדבר על בניית סקטור. הערבים בישראל לא נהנים משום אוטונומיה, לא הנוצרים ולא כל הסיפורים האלה, לא נהנים, אין אוטונומיה לערבים בישראל בשום תחום כלשהו, אין להם. קודם כל לא רק הערבים, אין אוטונומיה של השלטון המקומי בישראל, אין אוטונומיה.

אליעזר דון יחיא: רגע, סליחה, למה אתה אומר שלנוצרים אין אוטונומיה?

סמי סמוחה: אין אוטונומיה כי אף אחד לא האציל להם סמכויות.

אליעזר דון יחיא: בסדר, אבל אם לא מתערבים בעניינים שלהם.

סמי סמוחה: תסלח לי, אתה מעוות את המושג של אוטונומיה. אוטונומיה זה לא שמיעוטים או קבוצות הם חלק מהחברה האזרחית ויוצרים אוטונומיה משלהם. זה לא אוטונומיה. אוטונומיה לפי עצם הגדרתה זה האצלה של סמכויות של הממשל המרכזי לקבוצות. זה הכל, זו הדרך שאני רואה, זו הדרך שבה זה מוגדר בספרות.

עכשיו מה יש אם כן, למה הערבים כן מתאימים? דווקא משום שקיימת הפרדה במציאות, יש מערכת מוסדית כפולה, יש מוסדות נפרדים לערבים, יש להם עמותות וארגונים, ספרו עכשיו 900 עמותות ערביות, 900 עמותות. חשבנו פעם שיש להם 250, מתברר היום כי ברשם העמותות רשומות 900, לא כולן ארציות, אבל יש מערכת מוסדית רחבה. לא רק מבחינת התארגנות של עזרה עצמית, אלא גם מבחינה זו שיש חינוך ערבי נפרד, מוסדות נפרדים. 90% מהערבים גרים ביישובים ערביים נפרדים, מכל הבחינות המערכות הן נפרדות, אבל הן לא אוטונומיות. היהודים בצורה זו או אחרת שולטים במוסדות הערביים, כולל שליטה מרחוק ומקרוב בשלטון הערבי המקומי.

עכשיו השאלה האם אוטונומיה בכלל ריאלית? על מה אנחנו מדברים. מנקודת מבט יהודית הדברים די ברורים, יש מדיניות ברורה של כל ממשלות ישראל. לכל ממשלות ישראל מ-1948 הייתה מדיניות די ברורה, שלא צריך לחקור הרבה כדי לגלות אותה- ראו באוטונומיה, או כל גילוי אוטונומי, פשוט סכנה.

עכשיו, בודאי ובודאי שעל אוטונומיה טריטוריאלית אין מה לדבר מפני שהממשל מאז 1948 הגדיר כיעד מרכזי שלו להרוס את הצפיפות הטריטוריאלית של האזורים הערביים, והצליח, בשביל למנוע אפשרות לדרוש באיזושהו שלב אוטונומיה טריטוריאלית. כך שהיום בכלל אין מה לדבר על אוטונומיה טריטוריאלית, בגלל ההרס של הצפיפות הטריטוריאלית הערבית.

לגבי אוטונומיה לא טריטוריאלית- כל אוטונומיה כזאת תתפרש כאוטונומיה לאומית, המגבירה את כוחם של הערבים, אבל רק הסקטור היהודי נותן לסקטור הערבי. אין שום סיבה ליהודים ולמדינה להסכים לדבר כזה, אין שום סיבה בעולם. מה, היהודים מזוכיסטים? הם רוצים פשוט להזמין צרות לעצמם? מבחינת היהודים זה בכלל לא בא בחשבון.

אבל באיזו אוטונומיה מדובר שזה לא בא בחשבון? באוטונומיה סטטוטורית זה לא בא בחשבון, כי אין אוטונומיה סטטוטורית במדינת ישראל גם לקבוצות אחרות, לא רק לערבים. אז אם הערבים ירצו אוטונומיה סטטוטורית הם יצטרכו לנסות להביא לחידוש בחברה הישראלית, לא רק בשביל עצמם אלא בכלל לחברה הישראלית, ואז גם האחרים ירצו, אולי גם הדתיים ירצו, החרדים ירצו, הקיבוצים ירצו, הרוסים ירצו, אז מה, המדינה תתפורר? לכן אני חושב שלזה אין בכלל סיכוי. אני כתבתי פה על אוטונומיה סטטוטורית המון סעיפים וכו', בשביל לרמוז לציבור מה המשמעות של זה. שהיהודים ידעו למה הם מתנגדים, והערבים ידעו גם כן למה זה מוביל אותם.

אבל יש צורות אחרות של אוטונומיה, והצורה הלא סטטוטורית, צורה של אוטונומיה תרבותית לא סטטוטורית, קיימת בארץ. היא עובדת לא רע בסך הכל לניהול הקונפליקט בין דתיים והמדינה והרוב הלא דתי, בין החרדים והרוב הלא דתי, יש לה שורשים היסטוריים, ואני לא רואה סיבה בעולם למה שערבים לא יזכו באותן הנאות שדתיים וחרדים במדינת ישראל זוכים בהן. השאלה היא למה לקרוא לזה אוטונומיה, הרי אפשר לפרק את האוטונומיה הזאת למנגנונים שונים, ואפשר לדבר על כל אחד מהם בנפרד, ואי אפשר לחתור ולהגיע אליהם. אני חושב שעדיף לא להשתמש במילה אוטונומיה כי המילה הזאת בהחלט מפחידה, היא מפחידה משום שהמילה הזאת כבר תפוסה, היא תפוסה על ידי האוטונומיה בשטחים, ואתה לא יכול לשחרר את המחשבה של יהודים וגם ערבים מהמודל הזה. לכן בהחלט לא צריך להשתמש במילה הזאת, ויש פשוט לעבד את כל המאפיינים והדפוסים והמנגנונים של האוטונומיה הלא סטטוטורית ולהגיע עליהם להסכמה.

לא מספיק לתת לערבי כפרט תחושה שלא רע לו לחיות במדינה הזאת ושלאפשר לתת לו קצת הישגים פה והזדמנויות שם, כי הערבים הם מיעוט לאומי. לא יעזור, אי אפשר לפתור את הבעיות שלהם רק על ידי טיפול בבעיות של הפרט, זה בלתי אפשרי, ולכן לאוטונומיה כגישה או כפתרון כללי יש משמעות, כי זהו הכיוון.

אז אולי טקטית לקבוצה הזאת, אם אנחנו נגיד הולכים לפתרונות של האוטונומיה, לא הפתרון של האוטונומיה המלאה, אלא הפתרונות החלקיים של אוטונומיה, צריך להיזהר לא להשתמש במושג הזה, אבל זה לא אומר שאנחנו לא צריכים לחשוב עליו. פשוט מבחינה טקטית אתה לא יכול למכור אותו לציבור.

אני מוכן לנבא שהמאבק של ערביי ישראל ילבש צורה של אוטונומיה, הוא כבר לובש אוטונומיה שהיא לא סטטוטורית וגם כן סטטוטורית בנקודות מסוימות. למשל אני מצטט שם שש הצעות חוק של עזמי בשארה ועוד כמה חברי כנסת ערביים וגם יהודים שהצטרפו לתקן חוקים של גופים סטטוטוריים במדינה שהם מגזריים, זאת אומרת החוק עצמו מגדיר ייצוג למגזרים שונים. אז בסך הכל הצעת החוק הייתה להוסיף את הערבים כעוד מגזר. מה יפה בזה? זה כבר קיים, אתה לא עושה מהפיכה גדולה, יש לזה תקדים, יש פה עוד קבוצה שצריך להכיר בזהותה הלאומית ובזכויותיה הלגיטימיות כקבוצה, לא כיחידים, ולכן רוצים פשוט לצרף. בכנסת הקודמת זה לא עבד.

למה בועדה ארצית לתכנון ובניה, שכתוב לגביה בחוק איזה קבוצות באוכלוסיה צריכות לצעוק שם, למה הערבים לא יכולים להיות אחת מקבוצות האוכלוסיה האלה, איזה היגיון יש בכך? ואם הם יהיו מיוצגים שם, האם הם ישתלטו על הועדה הארצית לתכנון ובניה.

זו האוטונומיה הלא סטטוטורית, זו שחיקה רצינית של מושג אוטונומיה האמיתי. משמעות המושג אוטונומיה האמיתי היא שאתה מקים רשות אוטונומית, זו המשמעות של אוטונומיה. רשות אוטונומיה למיעוט - יש לה נציגות אחרת, היא מייצגת את המיעוט לפני המדינה, מנהלת מו"מ, היא הולכת לבוררות, היא מקבלת כספים, זה המושג של אוטונומיה.

בשלב ראשון צריך להבין, אני חושב שהמודל צריך להיות החרדים והדתיים במדינה, זה המודל, להגיע לסטטוס שווה, פשוט מאוד למה שאלה מקבלים, איך שהם עושים את זה. זה כבר נעשה ממילא, זה הכל, ללכת פשוט בדרכים שלהם.

עכשיו, הבסיס לכל העניין הזה של אוטונומיה במדינת ישראל זה המפלגה, זה ממשלה קואליציונית, זה הבסיס לכל. בהסדרים של אוטונומיה לא סטטוטורית מהסוג הקיים בישראל המקובל הוא שלמיעוטים או למיעוט יש מפלגות שמייצגות אותו, המפלגות האלה מקבלות תמיכה רבה מהמיעוט, במקרה הזה של המיעוט הערבי שני שלישי מערביי ישראל הצביעו בבחירות האחרונות עבור שלוש מפלגות ערביות. עכשיו, מה היה חסר בשביל להגיע לסטטוס הזה של אוטונומיה סטטוטורית? שהמפלגות הערביות האלה תהיינה שותפות לגיטימיות בקואליציה ממשלתית, שיתנו להן זכות סירוב, שיזמינו אותן למו"מ והם יגידו אנחנו לא רוצים, כמו מפלגת האיחוד הלאומי. ברגע שהמפלגות הערביות האלה היו נכנסות לקואליציה הן היו מנהלות מו"מ והן היו למעשה המכשיר להשיג את האוטונומיה הלא סטטוטורית. אבל זה לא שייך, זה הפוליטיקה של אוטונומיה.

עכשיו, אני לא נקטתי שום עמדה בספר, פשוט מה שרציתי זה לברר את המושג הזה ואת המשמעות שלו, אבל נראה לי שזאת תפיסה שבהחלט יכולה לעבוד וגם לשרת את הקבוצה הזאת.

אני אומר במפורש עכשיו, כי אחד הדברים הכי חשובים לקידום השינוי היהודי ערבי במדינת ישראל זה אוטונומיה לא סטטוטורית תרבותית ואולי אפילו מעבר לזה, יותר מאשר תרבותית, גם בנושאים אחרים.

רציתם דוגמאות. למשל הכרה בועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות שהוא ועד של אנשי ציבור נבחרים. זה לא אנשים שמינו את עצמם, זה אנשים שנבחרו במקומותיהם, הם מהווים ועד, אני לא רואה סיבה לא להכיר בועד הזה ולנהל אותו מו"מ.

הכרה בהתאחדות הסטודנטים הערביים הארצית. הכרה בוועדי סטודנטים באוניברסיטאות. אין שום אוניברסיטה שמכירה בוועדי סטודנטים והם ועדים נבחרים דמוקרטיים לחלוטין, הם אפילו מנהלים בחירות יותר טוב מהועדים הכלליים.

אני יכול לתת לך דוגמאות נוספות. יש לי מסמך שבו אני מביא דברים שניתן להסכים עליהם ודברים שלא ניתן להסכים עליהם בקבוצה הזאת, ולא רק בקבוצה, גם בין יהודים וערבים במדינת ישראל. יש גם עקרונות שעליהם אפשר לקדם את המסמך המשותף הזה.

עאדל מנאע: תודה רבה סמי. אני באמת רוצה להודות לסמי שהוא אחד החברים הפעילים מאוד והחרוצים, וגם כתב לנו הצעה בראשי פרקים של עקרונות לעניינים שאפשר להגיע בהם להסכמה (כמובן אפשר לדון על זה, עד כמה זה מדויק), ונושאים אחרים שאולי אי אפשר להגיע בהם להסכמה או שהם במחלוקת. אז נחלק את זה, כל אחד ייקח לו עותק, ובזמן שאנחנו מחלקים את זה אני רוצה רק להעיר איזה הערה בנושא של האוטונומיה לגבי המציאות, סמי, שקיימת היום, ועד כמה באמת האוכלוסיה הערבית לא מוכנה לתחום הזה. זה שהאוכלוסיה הערבית עוד לא מוכנה ולא מעלה מספיק את הנושא זה לא אומר כמובן שצריך לדחות את זה. זה כמו שפעם אמרו לגבי נשים, הן הרי התחנכו שלא יקבלו שיוויון, אבל זה הרי מלכוד כאן, אם אתה לא מתחיל בזה אז אף פעם הן לא יקבלו שיוויון, ואותו דבר לגבי ערבים. המצב היום, למשל על פי משרד החינוך, בכל בית ספר ההורים יכולים לקבוע נדמה לי 25% של תכני הלימודים. לכמה בתי ספר ערביים בארץ יש ועד הורים שמנסה להתערב ב- 5%? אין, אין, כמו שאני יודע אין באף מקום, וגם לא המפלגות, כולל בלי"ד, אף לא מפלגה אחת ואף לא קבוצה אחת במגזר הערבי מנסה להתערב בזה, ותתקן אותי חאלד כי אתה אולי מכיר את השטח קצת יותר ממני בתחום הזה. האם יש איזה מגזר או איזו קבוצה, אם יש איזה כפר, שיש בו ועד הורים שבאמת מנצל את הזכות הזאת לקבוע 25%? זו באמת דוגמא עד כמה שאנחנו, איפה שעוד מותר לנו ואנחנו יכולים, לא עושים את זה.

מרדכי קרמניצר: הייתה לנו איזושהי מחשבה לקיים הערב דיון בחלק הראשון של המסמך של סמי של העקרונות. אני חושב שזה לא יעשה צדק למסמך שהוא מסמך חשוב, גם להמשך העבודה של הקבוצה, שאנחנו נעשה עכשיו איזשהו דיון חפיף בנייר הזה.

אבל מה שאני כן בכל זאת רוצה לעשות זה להציג שורה של נושאים שאין ספק שצריך לטפל בהם באופן יותר יסודי, לשמוע אם יש הערות לרשימה הזאת ולנסות לראות אם יש אנשים שמוכנים להשתתף בצוותים להכנת טיוטות בנושאים הספציפיים. הנושאים הם לא לפי סדר חשיבות.

הראשון: חינוך, תרבות, שפה.

השני: קרקעות, תכנון ובניה ופיתוח כקומפלקס אחד.

השלישי: ייצוגיות, והכוונה ייצוגיות במובן הרחב בכל המקומות.

הרביעי: שלטון מקומי.

החמישי: העדפה מתקנת, שהיא נושא מסוג קצת אחר כי זה חותך נושאים אחרים, אבל שווה להסתכל עליו אני חושב הסתכלות ממוקדת.

השישי: שירות למדינה, הכוונה היא שירות צבאי, שירות אזרחי.

השביעי והאחרון: הגופים הלאומיים, או המוסדות הלאומיים.

אז קודם כל יש פה שאלה ראשונה, האם יש הערות לגבי הנושאים. הנושא הוא פתוח, אפשר למשל לחשוב במסגרת המוסדות הלאומיים שיהיה גם מוסד לאומי ערבי, אפשר לייצר.

השאלה היא אם החמצנו משהו חשוב. בודאי שיש עוד עניינים, אבל משהו שהוא מצדיק קבוצת עבודה לפיתוח.

אליעזר דון יחיא: האמת היא שחסר לי בשאלת הנושאים כפי שהצגת אותם ואולי גם

בדיונים כאן, התייחסות יותר שיטתית לנושא, שלדעתי הוא מאוד חשוב בכל הסוגיה הזאת וזה העניין הדתי: בעזרת עניין זה, אפשר בכלל להבין את המשמעות של השסע היהודי ערבי והבעייתיות למדינת ישראל כמדינה יהודית ללא הגורם הדתי שהוא בעצם מצד אחד מהוה מכשול מאוד קשה, ומצד שני אולי יכול אפילו לסמל כמה דרכים, לא לפתרון מלא, אבל בכל זאת.

למשל בנושא של אוטונומיה אני חושב שאולי כאן היה ניתן להגיע להסכמה, אולי מירבית, דווקא בתחום הדתי, זאת אומרת אוטונומיה דתית שכיום גם היא לא קיימת. העניין של הווקף, אני חושב שיש לו בהחלט קונוטציות דתיות חשובות. בתי הדין הדתיים של העדות הדתיות הלא יהודיות. זה שבעצם כוהני הדת המוסלמים מתמנים ולא נבחרים בשום צורה שהיא, על ידי האוכלוסיה המוסלמית. זה נכון. אז אני חושב שזה דבר שאני לא יכול להבין מדוע הוא כך. לציבור המוסלמי אין שום דעה בכל מה שקשור למינוי כוהני הדת שלו. אז זה מצב בלתי נסבל מבחינה עקרונית. אני חושב שצריך להוסיף את זה.

אלי רכס: אני רואה שלושה נושאים נוספים שיכולים להיכנס כאן לקטגוריה הזאת.

האחד, אמרת פיתוח בהקשר של קרקעות ואדמות. אני מפריד ואומר גם פיתוח כלכלי ותיעוש. אף על פי שיש קשר כמובן, אבל כל הנושא של כלכלה, של תעסוקה, אבטלה, עוני כחטיבה אחת. חטיבה שניה שאני מעלה לגביה שאלה. נדמה לי שהסיפור של האוכלוסיה הבדואית בדרום ראוי לכותרת נפרדת, אף על פי שהבעיות שקיימות שם נופלות בחלק מהקטגוריות פה, אבל אני חושב שהנושא של הבדואים צריך לעמוד כסוגיה נפרדת.

נושא שלישי הוא כל הקשור לרווחה, או אי רווחה, הנושא של אלימות בחברה, סמים ופשעה. עאדל מנאע: יש לי הערה. אנחנו מצד אחד שמנו את הנושא של העדפה מתקנת שזה אומר לא רק לסגור פערים ולתת שיוויון וכו', אלא גם לעשות העדפה מתקנת, לתת קצת יותר מעבר למה שמגיע לאוכלוסייה הערבית, וזה כמובן כולל חלק מהנושאים שהציע עכשיו אלי, כמו כלכלה, פיתוח, רווחה וכו', קרקעות ונושאים אחרים.

אז אם אנחנו הולכים על שני חתכים של נושאים שהם גם מצטלבים וגם יש ביניהם הרבה מגע ואולי חזרה פה ושם, אני חושש פשוט שנעשה עבודה כפולה כאן, וחשוב שלא יהיו קבוצות שונות שיעשו את אותה עבודה.

נקודה שניה, שאולי היא דווקא יותר חשובה מבחינתי. אני דווקא נגד שנתחיל לחלק את האוכלוסיה הערבית למגזרים, כי אם אנחנו נתחיל לחלק אותם למגזרים - בדואים, דרוזים, נוצרים, מוסלמים, מוסדות דת וכו' - אני פשוט לא אלך להשתתף בקבוצה הזאת כי אז זה כבר לא מעניין אותי, כי אז אנחנו הולכים בדיוק לפי הממסד ולפי השלטון שרוצה להפוך את הערבים כולם, שהם כמובן לא הומוגניים וכו' כמו שהיהודים לא הומוגניים, לקבוצות ותת קבוצות ולטפל בבעיות של התת קבוצות ולא בקולקטיב כקולקטיב.

עכשיו, לבדואים יש בעיות, יש להם יחוד, כמו שגם הכפריים שונים מהעירוניים, והערבים המעורבות שונות מנצרת ומשפרעם, ולכל מגזר כמעט באוכלוסיה הערבית יש את הבעיות הייחודיות שלו. אז מה, ביפו ובלוד אין בעיות ייחודיות ושונות מבנצרת ושפרעם בגלל שהן שכונות מעורבות בתוך ערים מעורבות? לבדואים בודאי שיש יחוד, ולקבוצות אחרות יש יחוד. אפשר למצוא הרבה מגזרים שיש להם יחוד. זו בדיוק המדיניות של הממסד - לחלק אותנו לקטגוריות ולטפל בנו בקטגוריות שונות.

יש להם בעיות של קרקעות, אז הבעיות של קרקעות הבדואים הן קצת שונות מהבעיות של קרקעות הגליל, אבל אלה בעיות של קרקעות.

יש להם בעיות של פיתוח ושל כלכלה, של חינוך ושל תרבות, שהן יותר גדולות ואולי יותר עמוקות וכו', אבל אלה בעיות חינוך ותרבות וכו'. לכן לדעתי צריך לטפל בקולקטיב הערבי כקולקטיב, ולא להתחיל לעשות אותו מגזרים ולעשות קבוצות ייחודיות למגזר זה ומגזר אחר, כי אז אנחנו נאבד לדעתי את הצפון.

ראסם חמאסי: אני פשוט מציע הצעה, רעיון, כי אפשר לפרק את הנושאים האלה לתת נושאים. אני מציע לחפש את המסלולים הקריטיים שיכולים לייצר מה שנקרא נקודות מפנה קריטיות בתהליכים. לא לעשות רשימה, כי אז אנחנו נכתוב הרבה אבל אנחנו לא נוהה את העיקר, ואז צריך יהיה מישהו לבוא לעשות סינון, מה העיקר ומהו הטפל. אפשר יותר להתמקד במהם המסלולים הקריטיים שמביאים לשינויים ומפנה ביחסי שתי האוכלוסיות משני הכיוונים. סמי סמוחה: אני רוצה לחזק את ראסם. אני חושב שללכת בכיוונים המסורתיים של תחומים, כבר נעשו המון דברים בנושא הזה. בעבר הייתה ועדת המעקב העליונה, יש ועדות ממשלתיות, יש משרדי ממשלה. היינו יכולים להתחיל עם זה בהתחלה ולהגיע עם זה. אני מוכן גם לתאר לעצמי מה היו ההמלצות שנשכחים עליהן, אבל זה חסר מעוף, חסר חדשנות, זה לא יוסיף שום דבר לשיח הציבורי.

מה שצריך לעשות זה ללכת על כמה רעיונות שיש בהם משום מפנה, שיש להם השלכות לרוחב של המון תחומים. במסמך שלי כאן אני מביא המון רעיונות מסוג של רוחב, של עקרונות או הצעות. למשל העניין הזה של שותפות ערבים, מפלגות ערביות בקואליציה ממשלתית, יש לזה השלכות מרחיקות לכת בהמון תחומים של החיים. זה סוג אחד. שירות למדינה, זה סוג של רעיון כזה, זו נקודה אסטרטגית, ארכימדית אפילו הייתי אומר, שיכולה להגדיר מחדש את מערכת היחסים בין יהודים לערבים. אז עוד פעם נלך לשלטון מקומי ונאמר שצריך לתת להם תקציבים וכו'. אלה דברים נדושים, אין לזה לא ראש ולא רגליים. אני חושב שאנחנו צריכים לקיים דיון בנקודות הארכימדיות האלה שצריך לטפל בהן, ולא צריכות להיות הרבה, לא 22 נקודות כמו שאני מנתי. לבדוק מהם הדברים החשובים ודרכם לעבוד ולא ללכת לפי התחומים האלה.

למשל העדפה מתקנת, מהסוג הזה. אני פשוט מחפש נושאי רוחב, נושאים שחותכים תחומי חיים שונים.

טלאל אלקרנאוי: אני רוצה להגיד שאנחנו עוסקים בשאלה של שיוויון הזדמנויות, שיוויון מלא לאוכלוסיה. אני מקבל את הגישה שאומרת ועדות. יש ועדת מנע שהוקמה בכנסת, על האוכלוסיה הבדואית בכללה. היא הוציאה דו"ח, שאושר במליאת הכנסת. האם נעשה עם זה

משהו? לא נעשה עם זה כלום, עוד בממשלה הקודמת. אני אומר שאנחנו צריכים להחליט מהם הנושאים שאנחנו רוצים להעלות, שיביאו לשיוויון מקסימלי בין יהודים לערבים. אני רוצה להגיד לך ד"ר עאדל, אני גם לא מסכים שנתחיל לעסוק בהפרדה בדרוזים, בדואים, ערבים, אבל כל אחד יודע שהמצב של הבדואים הרבה יותר קשה מהמצב של האוכלוסיה הערבית שגם הוא קשה, של האוכלוסיה הדרוזית שהוא קשה, ושל האוכלוסיה היהודית על אחת כמה וכמה. ד"ר עאדל אני מדבר איך שאני רוצה, ואני יושב פה על תקן נציג של ערביי ישראל אבל כנציג של הבדואים. אני חלק מערביי ישראל אבל אני בדואי, ואני אעלה את הבעיות של הבדואים, והבעיות של הבדואים הרבה יותר קשות משל הישוב שלך וכל ישוב אחר, ואני לא מתבייש בזה, ואני בא בשביל להגיד את זה בכל מקום ובכל פורום אני אגיד את זה. לכן אני מסכים עם ידידי ד"ר אלי רכס שהבעיות של הבדואים חייבות לקבל במסמך הזה, שאנחנו הולכים להוציא אותו, דגש מיוחד. אם אנחנו בצוות הזה לא נחליט במסמך שלנו איך בכל זאת מתייחסים לקטע של הבדואים ביתר הדגשה, אנחנו בעצם נלך ונחטיא את המטרה. נכון שיש בעיות קשות בכלל ויש פערים רציניים. אבל ישוב כמו כפר מנדה יש לו מים, לעומת ישוב כמו אבו גרינט וסייד, שעדיין אין לו מים לשתות בשנת 2000 במדינת ישראל. אז איך אפשר להגדיר את זה? ישוב בגליל יש לו קורת גג, יש לו קרקע, יש לו תכנית מתאר, עם המצוקות. אבל ישוב כמו סייד, מי שהבית שלו מתחיל להיהרס משנת 1948 ומשנת 1936, אם הוא בא לתקן אותו, בא רק להחליף את הגג כשמתחיל האסבסט להתפורר, מיד מוציאים לו צו הריסה והורסים לו את הבית.

חאלד אבו עסבה: אנחנו הולכים ליצור אמנה. אנחנו לא מוציאים מסמך של תקציבים ולא בונים משהו של קדימויות. כאן הנושאים הם חשובים. אנחנו כאן צריכים לחפש סוגיות חותכות. אם אתה סוגר סוגיה של קרקעות, של שיווינויות בהקצאת קרקעות, כמובן שזה חותך את האוכלוסיה הבדואית. כשבאים לממש אותן כמובן שאותה בעיה שיש אצל סייד יש גם בטובה זנגריה, וגם אצל ישוב אחר. אלה הסוגיות שאנחנו צריכים לעסוק בהן. זאת אומרת דגשים עם הדגמות, בכיוון שראסם דיבר עליו. אני כמובן בדעה של עאדל, שלא צריך לעשות את הפיצול. נכון שבגוף העבודה ניתן להתייחס לאותן אוכלוסיות שנקראות אוכלוסיות בסיכון או אוכלוסיות חלשות, זה כן, לתת את ההדגש שם, אבל לא לפצל, לא לכתוב עבודה נוספת. אני לא רואה אותם מפוצלים. אני לא מייצג פה איזה פלאחניק, אני לא רואה את עצמי בצורה כזאת. אני מייצג את האוכלוסיה הבדואית כפי שאני מייצג אוכלוסיה אחרת.

אלי רכס: יש לי שאלה אליך, מעבר לויכוח על קיומן, או אי קיומן, של מגמות הפרד ומשול זדוניות, אני שואל אותך עניינית לעניין שלנו. האם לא יותר אפקטיבי, בדיוק על פי ההיגיון שלך, לחפש את האקוטיות של הבעיות, אך לא רק את האקוטיות אלא גם את הנקודות החלשות? האם אין יותר אפקט לכך שאתה מחבר בסוגיה הזאת של הבדואים, שהיא בהחלט סוגיה שעומדת על הפרק, את נושא הקרקעות עם נושא החינוך, עם נושא התשתיות, ואז אתה יוצר באמת את המסה האפקטיבית, או שאתה מפזר את זה מבחינה מעשית.

חאלד אבו עסבה: יש לי חשש שאם אנחנו נציב נקודות כאלה ונלך גם לסעיפים ותת סעיפים בנקודות האלה, זה יהפוך להיות איזושהי ועדה שמוקמת באיזושהו משרד על מנת לבחון מצב קיים ולהגיש המלצות, כי אין איזושהי ועדה מייעצת, או איזושהי מועצה מייעצת, וזה לא המסמך של העקרונות שאני חושב שאנחנו צריכים באמנה.

יש מסמך שצריך להיות מובנה על ידי עקרונות שמהם ניתן לגזור את כל ההתייחסות לנקודות שמופיעות פה. ככה אני תופס את זה בכל אופן. אם אנחנו הולכים עכשיו לנקודות, לסעיפים ולתת סעיפים, ולבדוק מה המצב הקיים בכל סעיף וסעיף, מה הראיה שלנו וכיצד אנחנו ממליצים לבצע, או מייעצים למקבלי החלטות ולמעצבי המדיניות, נראה לי שזה דומה לכל ועדה שהוקמה עד עכשיו. אני רוצה רק להזכיר שעד עכשיו הוקמו 46-47 ועדות רק לבחינת מערכת החינוך הערבית, כאשר 28 מהם בדקו את הועדות שהיו לפנין. זאת אומרת מקימים ועדה, היא מגישה המלצות, ואחרי שנתיים מקימים עוד ועדה על מנת לבדוק את הועדה שהייתה לפני כן. אני לא רואה את זה בצורה כזאת.

לפי התפיסה שלי זה מסמך של עקרונות שמוסכם עלינו פחות או יותר, יכול להיות שיהיו חילוקי דעות, אבל זה בסיס מינימום של הנחות יסוד של עקרונות שמהם ניתן לגזור גם את כל הנקודות האלה. זה לא איזושהו תקציב פה ותקציב שם ועזרה פה ועזרה שם. אני תופס את זה כמכלול, לא כהפרטה.

ראסם חמאסי: לתשובה של אלי. אני חושב שנכון שיש שם בעיה אקוטית בסדר קדימויות, אבל מכיוון שאנחנו מדברים על מסמך של עקרונות שמייצר שינויים מבניים, לתפיסתי, בחברה הישראלית לקראת חברה יותר אזרחית ויותר מבנית, אנחנו כמובן צריכים לבנות את העקרונות. אם אנחנו הולכים לפתרון בנקודה אחת בקשר לאוכלוסייה הבדואית ומפרידים נושא במדיניות הממשלתית, את נושא הקרקעות מנושא הטיפול בהתיישבות של האוכלוסייה, תאמין לי שאפשר לפתור את הבעיה. כל זמן שקשרו בין נושא של הסדר המקרקעין לבין ישוב האוכלוסיה, בעצם גרמו לאוכלוסיה הזאת לסבול יותר ויותר ויצרו בעיות. אפילו יתרה מזאת, כל

הפתרון התכנוני שעשו לרהט, שהמטרה שלו הייתה לכנס ולרכז את האוכלוסיה, עכשיו האוכלוסיה ברהט סובלת ממנו כי הוא מעתיק את אותו מודל של אותה שבטיות בכפרים הערביים.

טלאל אלקרנאוי: לא, לא, תעשה לי טובה, תשאיר לנו לחיות את החיים שלנו, אנחנו מסכימים לזה, לא נוכל לסטות לזה, זה מתאים לנו מבחינה חברתית, וזה עושה לנו שקט והרבה יותר טוב מאשר האינטגרציה שאתה מדבר עליה.

אלה בלפר: אם אנחנו רוצים לחבר מסמך שיגרום לתזוזה, לדינמיקה חיובית, אז אני חושבת שאנחנו צריכים לחשוב על שני דברים. באמת נושאים שחותרים לרוחב, אבל לא רק באופן מלאכותי, פשוט לחפש מהם הנושאים שחותרים לרוחב. כי לפעמים יש נושא שחותר לרוחב אבל הוא לא מפריע.

צריכים להוסיף לזה, לנושאים שחותרים לרוחב, כמו ייצוגיות, או כמו העדפה מתקנת, ולא עולה לי כרגע בראש עוד, את הנושאים האקוטיים ביותר, ואפשר לחבר אותם אולי לעוד נושאים אקוטיים כאלה, ואני לא יודעת אם יחתכו לרוחב או לא, כי נושאים מאוד מאוד אקוטיים גם הם יגרמו לתזוזה. אתה דיברת מיכאל על שדה התעופה. אז זה לא רק שדה תעופה, זה בכל ממסד ממשלתי. אני לא יודעת באיזה שם לקרוא לזה, אני לא יודעת איך יהיה הניסוח, ואני לא יודעת אם ייצוגיות תכסה את זה, או העדפה מתקנת תכסה את זה. אז אנחנו צריכים כן לחבר בין שני הדברים, לחפש נושאים שחותרים לרוחב, כי אני חושבת שהרעיון הוא רעיון נכון. אנחנו צריכים לחפש נושאים לא שבלוניים, לא שגרתיים, לא ועדות, לא עוד ועדה על עוד ועדה אלא תזוזה, תזוזה בדינמיקה, מין רעיון חדש שישנה את מהלך המחשבה הדו סטרי יהודי ערבי, ערבי יהודי. האקוטיות חשובה פה. תראו, כשאתם התחלתם לדבר על הבדואים התעוררה סערת רגשות כי זו בעיה מאוד אקוטית, היא אקוטית בין היהודים והערבים, היא אקוטית בין הערבים לבין עצמם, אי אפשר למחוק אותה, היא נוגעת בעצם, היא נוגעת בבשר.

מיכאל איתן: רציתי לשאול את ראסם. אם הוא שם לב לניגוד בין התפיסה שלו לתפיסה של פרופ' סמוחה. הוא מדבר כל הזמן על חלק מפתרון הבעיה, על חלוקת האוכלוסיה למרכיבים של אוטונומיות - אוטונומיות אוטונומיות. אפילו אני בתור יהודי, מצדי שתהיה גם הפרדה בתוך הציבוריות היהודית לאוטונומיות של חרדים, דתיים, חילוניים, כאלה ואחרים. ראסם, ברגע שבא איזה ניסיון של הפרדה לאיזושהי זהות בדואית, ישר קפצת ואמרת: לא! אמרת שנדבר פה עם גוף אחד.

ראסם חמאסי: לא, אני בכלל לא התכוונתי לזה. אני מסכים עם סמי לגבי איך אנחנו כותבים את המסמך. הדיון שהיה עם טלאל על המבנה של המסמך וההתייחסות של ההדגשים לא בא כאן על חשבון דיון על הקצאת משאבים. אני פשוט ממשיך באותה תפיסה שאלה גם פיתחה אותה. אני אומר שיויוניות, אני אומר הדדיות, אני אומר סימטריה, אני אומר עוד מושגים של שיתוף, דברים כאלו, דברים שמאפשרים כותרת. מה שטוב לערבים טוב למדינת ישראל כסיסמה. שמאפשרים לאנשים להבין, שעם קבוצות אוכלוסיה שהן סובלות ושהן נידחות, יש להם בעיה. תאמין לי גם אני מכיר את החברה הישראלית היהודית טוב מאוד, ואני מכיר 6 קבוצות אוכלוסיה דחוקות וסובלות שאינן מצויות באותה רמה.

כאן המטרה שלנו איננה לאפיין כל קבוצה ולתת לה את המענה שלה, כי אין לנו כסף. כאן המטרה שלנו היא לזהות דברים שמאפשרים שינוי מבני וזיהוי של מתחמים שיש להם השפעות רוחב על התפיסות.

אי אפשר במערכת החינוך הישראלית להמשיך ללמד על שיויוניות, כאשר תוכנית הלימודים של האוכלוסייה נעשית במנטליות של מלחמה. לזה הכוונה שלי.

אלי רכס: אגיב בקצרה. אולי אני מתפרץ לדלת פתוחה, אבל אני לא זוכר שראיתי נייר שמגדיר את המטרות של הקבוצה. אני כבר אמרתי את זה פעם. יכול להיות שזה מכון, יכול להיות שהמטרות צריכות לצמוח תוך כדי הדיון.

סמי סמוחה: המטרות מתחלפות ומשתנות ומוגדרות מחדש, אלה החיים. אז אם זה ככה בסדר, אבל אני רוצה להציע, אולי על מנת שנמקד בכל

אלה רכס: זאת את הדיון, אחרי שעשינו דרך לא קטנה. אולי עכשיו אחרי שכבר מיצינו חלק מהתהליך הדינמי כאן לבוא ולהגיד, רגע אולי בנוסף לרשימה הזו של הנושאים כדאי לבוא ולהגדיר מה המטרה, או מה היעד, או מה אנחנו רוצים. אנחנו מתפשטים, לי לפחות זה מקשה על המלאכה מבחינת ההתמקדות והפוקוס של מה המוצר הסופי.

סמי סמוחה: אני רוצה להגיד איך אני רואה את זה בשלב הזה, כי כל פעם זה משתנה וזה טבעי שזה ישתנה. אני חושב שבשלב הזה אנחנו הולכים לייצר איזשהו מסמך, לא אמנה. נדמה לי שהסכמנו על כך שזו לא תהיה אמנה. דיברנו על מסמך משותף מוסכם, אם אפשר שזה יהיה מוסכם, קצר, כמה עמודים לא חיבור שלם, כי יש המון ספרות, אפשר ללכת לקרוא. מסמך כזה שיביא כמה הצעות אסטרטגיות, שינויים אסטרטגיים, שינויים לרוחב, שיכולים להגדיר מחדש את היחסים בין יהודים וערבים, לא באופן מהפכני כי זה לא יוכל להתקבל, אלא

יש לנו את הפוטנציאל לתת להם השלכות בתחומי חיים שונים, והשלכות משמעותיות. זאת אומרת זה לא עוד משהו נקודתי והוא המשכי למצב הקיים שממילא יקרה. זה יכול להיות בסיס לדיון ציבורי, גם בקרב האוכלוסייה הערבית, גם באוכלוסייה היהודית, בקרב הממסד היהודי, זה הדבר הכי חשוב שיכול לקדם את האוטונומיה.

יכול להיות שחלק ממנו יתקבל בצורה זו או אחרת, זה הכל, זה הדבר, לא מעבר לזה. לכן אני מתנגד, אני אומר את זה חד משמעית, לדיון במוסדות דת. אני מתנגד לדיון בשלטון מקומי, זה נעשה כבר המון פעמים ואפשר לשבת עכשיו ולכתוב מה צריך לעשות בנושא השלטון המקומי, אפשר להגיד את זה. אין בכך חידוש וזה לא יביא לשיח ציבורי, זה לא יביא לשום שינוי. אבל בדברים כמו העדפה מתקנת, בדברים כמו שירות למדינה, להגיע למשהו בעניין הזה. או בנושא שאני אמרתי, מפלגות ערביות שתהיינה גם מפלגות שותפות בקואליציה. זה לא ייצוגיות, זה הגדרה, זה שינוי משמעותי בפוליטיקה הישראלית. על זה אפשר להתווכח אם זה יהיה מתחת או לא. עכשיו אני אביא עוד משהו, העניין הזה למשל של הקמה של ישובים ערביים חדשים שהם לכל האוכלוסייה הערבית, לא בשביל הבדואים כי רוצים לקחת את האדמה שלהם אז מקבצים אותם.

אלה בלפר: אז פה אתה חוזר לעניין הקרקעות.
סמי סמוחה: לא, אני מדבר על כך שבמדינת ישראל לא מקימים סתם ישובים, יש תמיד מוסדות מתכננים, יש החלטות וכו'. עכשיו, הקמה של ישובים פותרת המון בעיות גם ביחסי יהודים ערבים, גם לגבי ערבים זה נושא שחותר את עניין הקרקעות. זה פותר המון דברים ויש בזה חדשנות, שהמדינה תראה מתפקידה להקים ישובים מודרניים חדשים לאוכלוסייה הערבית בישראל, שערבים יוכלו לבוא ולגור, כמו שמקימים את מודיעין ומקימים המון ישובים, בשיתוף ערבים, שיהיו גם כן מתכננים. הקימו במדינה הזאת נדמה לי כבר 1,000 ישובים. אנחנו צריכים לחפש רעיונות מהסוג הזה, מקבץ של שמונה רעיונות מהסוג הזה, ללבן אותם ולדעתי זאת תהיה התרומה הגדולה, יותר מאשר לחזור על נושא הבדואים.

אליעזר דון יחיא: אתה פה קצת סותר את עצמך בנקודה האחרונה. כי ברגע שאתה מדבר על הקמה של ישובים ערביים, ואני בכלל לא מתנגד לזה, שוב אתה נכנס בעצם לפרטים. אז נכון שיש כאן איזשהו רעיון חדשני.

אני הייתי מציע, ברוח הדברים שנאמרו, אולי לחלק את זה באמת לכמה עקרונות שצריך לדון בהם. חלק גדול מהדברים ייכנס לכל אחד מהעקרונות הללו. למעשה כבר דיברנו על אוטונומיה, המילה אוטונומיה מבהילה אותך, לא איכפת לי ניהול עצמי. שוב, בתחומים השונים של חינוך, תרבות, דת וכו'. אחר כך ייצוגיות. שוב ייצוגיות אפשר כאן כמובן בתחומים שונים.

אני הייתי מציע להכניס את העניין של הקצאת קרקעות וכו'.
אלה בלפר: זו העדפה מתקנת.

אליעזר דון יחיא: לאו דווקא העדפה מתקנת אלא הקצאת משאבים, תקצוב והקצאת משאבים שזה כולל קרקעות, זה כולל באמת כספים לחינוך ולשירותים וכו'. אולי באמת בניה של ישובים ערביים. אני חושב שכל זה נכנס תחת הרובריקה הזאת, המשבצת המאוד רחבה. מה שאתה דיברת עליו, העניין של קואליציות, הייתי מגדיר את זה כשיתוף, או אולי אפילו כשיתוף פוליטי, שזה לא בדיוק ייצוג. עכשיו, אולי באמת, מהצד השני, שירות למדינה, שזה כמובן משהו שונה. נדמה לי שאפילו בחמישה-שישה הדברים הללו אפשר להסתפק, ואז בתוך המסגרת הזאת באמת אפשר להתמקד בכמה נקודות שהן חשובות במיוחד.

מרדכי קרמניצר: אני גם רוצה לומר שיש הבדל בין מה שעושות קבוצות עבודה ואין חפיפה מלאה. בודאי שיכולים להיות רעיונות או הצעות ספציפיות שתופענה במסמך, שהן לא תהיינה פרי של עבודה בקבוצה. לכן אני חושב שמה שאפשר לעשות בקבוצות זה באמת לחלק את הנושא בצורה שתבטיח פחות או יותר כיסוי שלו, ואז נדמה לי שבאמת יש לנו את הנושאים הבאים עכשיו. הם לא שונים בהרבה ממה שדיברנו קודם.

האחד שזה ניהול עצמי, מבחינתי כולל בעיקר חינוך תרבות ושפה, אבל אם יש עוד נושאים, לא איכפת לי ניהול עצמי.

השני- הקצאת משאבים ששוב זה כולל בעיקר קרקעות, תכנון בניה, פיתוח, תיעוש, רווחה, אתם רוצים להכניס לזה בריאות, כל המכלול.

אלה בלפר: שירותים חברתיים.

מרדכי קרמניצר: שירותים חברתיים. נושא שלישי זה שותפות וייצוגיות, הייתי מאחד. אי אפשר לעשות קבוצת עבודה לנושא של שותפות ערבים בממשלה, זה רעיון ספציפי שלא צריך בשבילו קבוצת עבודה, אבל הוא יכנס לתוך הנושא הכללי של שותפות וייצוגיות. העדפה מתקנת זה בהחלט נושא.

שירות למדינה זה בהחלט נושא, ואפשר לעצור כאן. יש לנו את הבעיה של המוסדות הלאומיים שלא כללנו אותה כרגע.

שוב, אני לא חושב שצריך קבוצת עבודה בשביל לתת ביטוי לרעיון הזה, הרעיון מעניין והוא חשוב, אבל אני לא חושב שאתה צריך קבוצת עבודה.

סמי סמוחה: יש עוד דבר אחד שהוא מאוד חשוב ושנחנו לא טיפלנו בו כאן, אתם תראו אותו במסמך שלי, היחסים בין רוב ומיעוט. הרבה מאוד מוגדר על ידי הסדרים שלכאורה אין להם שום קשר ביחסי מיעוט ורוב. מוגדר על ידי יחסי כוחות בחברה, או על ידי חוקים לא רלוונטיים, אבל כשאתה בודק אותם אתה רואה שהם בעצם מעצבים יחסים בין מיעוט ובין רוב. לכן אנחנו צריכים לחשוב על שינויים מבניים כלליים בחברה הישראלית שיש להם השלכות ברורות לגבי יחסי יהודים וערבים. עכשיו, כל הדברים האלה שדיברתי עליהם, כולם קשורים באופן ישיר ביחסי יהודים וערבים, לכן חייבים לחשוב גם על שינויים אחרים שהם בעלי השלכות למשל, אני מציע חוק שקיים היום בגרמניה על תפיסת עולם, שיוויון בין אזורים, שהמדינה בחוקים שלה אחראית להביא לשיוויון ברמת הפיתוח בין כל האזורים במדינה. מאז איחוד גרמניה הם משקיעים מיליארדים במזרח גרמניה, לא מתוך זה שהם רוצים אלא מתוך שהחוקה מחייבת אותם. כי לא יתכן שבגרמניה יהיו פערים גדולים. אנחנו צריכים לחשוב על דברים מהסוג הזה, כל מיני שינויים בחברה הישראלית שהם בסופו של דבר יביאו את השיוויון ויביאו אותו בצורה הרבה יותר טובה, ובלי שזה יעורר מחלוקת ואינטרסנטיות כאשר הם יביאו שינויים בחברה הישראלית.

הייתי קורא לזה שינויים בחברה שעשויים, באופן עקיף, לקדם את השינויים. מיכאל איתן: גם במדיניות, למשל, מדיניות מיסוי או מדיניות כלכלית שהמטרה שלה לשמור על פער, על שליטה בפער בין ההכנסות הגבוהות להכנסות הנמוכות, בסופו של דבר כולנו יודעים שאם הפער יהיה גדול אז בהכנסות הנמוכות תמיד יהיו שם ערבים, ובהכנסות הגבוהות יהיו יהודים.

סמי סמוחה: הבעיה החריפה במדינת ישראל מאז 1985, פחות או יותר, זה הגלובליזציה שכל השכבות הנמוכות סובלות מזה, זה עדות המזרח, זה הערבים, וזה מגדיל את הפערים, וזה מה שדפק את הליכוד בסופו של דבר, כי הם לא טיפלו בזה. ברק אומר שהוא ער לזה, שהוא יטפל בזה, אני לא מאמין שהוא יטפל בזה. אבל זה דבר שהוא מאוד חשוב, שהמדינה תרגיש שיש לה מחויבות בעידן של גלובליזציה להגן על השכבות שנפגעות באופן עקיף וישיר מהגלובליזציה. זה יפתור הרבה בעיות ביחסים, באי שיוויון בין יהודים וערבים, ולכאורה אין לזה שום קשר.

מיכאל איתן: דרך אגב, אסור להציג את זה רק כעניין של צוות סוציאלי, זה גם עניין כלכלי, כי היום בעידן המידע, כשאתה משקיע ואתה מטפח שכבות נמוכות, אתה מייצר לעצמך אוצר טבע, נכס.

מרדכי קרמניצר: אז אנחנו נוסף כנושא, את עניין שינויי מדיניות כלליים, שמקדמים שיוויון באופן עקיף.

עכשיו אני רוצה לעשות איזושהי חלוקת עבודה לנושא של ניהול עצמי שמרכזיו הם חינוך, תרבות, שפה, דת.

מיכאל איתן: במקום את הביטוי ניהול עצמי הייתי מציע אחריות ייחודית. מרדכי קרמניצר: השאלה אם אתה מוכן חאלד, משהו ברוח הזאת של רשימה קצרה של עקרונות כלליים בתחומים האלה, לא כניסה לפרטים אלא רק את הדברים שיכולים באמת ליצור שינוי. אני מציע גם להאלה אספניולי, לעדנה מרגלית ולאלה. עכשיו בנושא של הקצאת משאבים, הכולל קרקעות, תכנון ובניה, יש לנו את טלאל, את ראסם ואת אלי. סמי יגיד למה מתחשק לו להצטרף. שותפות וייצוגיות- סמי, עאדל.

להעדפה מתקנת אני מכניס את עצמי, אני מזמין פרטנרים להצטרף לנושא של העדפה מתקנת. סמי סמוחה: אני מאמין שגם מישהו יכול להציע עקרונות בנושאים אחרים, זה מינימום.

מרדכי קרמניצר: שירות למדינה, מיקי, אליעזר, אולי אפשר לשלב אותך גם בשותפות ויצוגיות?

אליעזר דון יחיא: בסדר, השאלה היא במה זה כרוך.

מרדכי קרמניצר: זה לא כרוך בהרבה, הכוונה היא לא למחקרי עומק, אלא להצגה של עקרונות כלליים בכל אחד מהדברים האלה. סמי גם בשירות למדינה, אתה תמיד מוכן לשרת את המדינה. גם אנחנו זקוקים לך בנושא של שינויי מדיניות שמקדמים שיוויון באופן עקיף, אתה האיש שמתמצא בזה הכי הרבה כרגע.